

**Jelena Srnić
Darjan Vulević**

Moderno društvo i postpenalna praksa

**Jelena Srnić
Darjan Vulević**

Moderno društvo i postpenalna praksa

Centar za prevenciju kriminala i postpenalnu pomoć – NEOSTART

Beograd, 2016

Moderno društvo i postpenalna praksa

Izdavač:

Centar za prevenciju kriminala i postpenalnu pomoć -
NEOSTART

Fotografija sa naslovne strane:
Igor Čoko

Projekat „Podrška implementaciji novih zakonskih odredbi u
oblasti postpenalnog tretmana“, podržan od strane Ambasade
Kraljevine Holandije u Srbiji u okviru MATRA programa

Embassy of the
Kingdom of the Netherlands

SADRŽAJ

UVOD	7
POJAM POSTPENALNE POMOĆI I PODRŠKE	10
ISTORIJSKO – PRAVNI PREGLED POSTPENALNE POMOĆI I PODRŠKE	14
NAČELA DOBRE POSTPENALNE PRAKSE	19
NAČELO HUMANOSTI.....	19
NAČELO DOBROVOLJNOSTI.....	20
NAČELO POVERLJIVOSTI	21
NAČELO DOSTUPNOSTI I PRISTUPAČNOSTI	22
NAČELO POZITIVNE USMERENOSTI.....	24
NAČELO SISTEMATIČNOSTI I POSTUPNOSTI.....	25
NAČELO USKLAĐENOSTI I REALNOSTI CILJEVA	26
NAČELO AKTIVNOG UČESTVOVANJA	27
NAČELO PROFESIONALNOSTI.....	28
OBELEŽJA POPULACIJE BIVŠIH OSUĐENIH LICA	30
PROGRAMSKI PRISTUP U PRUŽANJU POSTPENALNE POMOĆI I PODRŠKE	36
PROGRAMI USMERENI NA OSTVARIVANJE OSNOVNIH PRAVA.....	37
PROGRAMI USMERENI NA OBEZBEĐIVANJE PROSTORA ZA STANOVANJE.....	39

PROGRAMI USMERENI NA PRONALAZENJE ZAPOSLENJA.....	41
PROGRAMI USMERENI NA PORODICE OSUĐENIH LICA	42
PROGRAMI USMERENI NA SAVETODAVNI RAD	44
SPECIJALIZOVANI PROGRAMI	44
SISTEMI POSTPENALNIH PROGRAMA	46
ULOGA DRŽAVE I CIVILNOG DRUŠTVA U PRUŽANJU POSTPENALNE POMOĆI I PODRŠKE	47
IZAZOVI I PROBLEMI U PRUŽANJU POSTPENALNE POMOĆI I PODRŠKE.....	56

Posvećujemo svima koji su nas podržavali u radu i pomagali nam da entuzijazam i veru u promenu uvek držimo na visokom nivou.

AUTORI

UVOD

Stvorili smo ovu publikaciju u želji da sažmemo naša dosadašnja saznanja i iskustvo na jedno mesto i podelimo ih sa svima koji žele da se bave podrškom i pomoći bivšim osuđenim licima. U nju smo ugradili naše iskustvo dopunjeno naučnim i praktičnim saznanjima drugih sa ciljem da damo pravu sveobuhvatne postpenalne prakse. Organizacija NEOSTART u trenutku pisanja ove publikacije postoji skoro četiri godine i kroz njen rad stvarali smo praksu koja je, slobodno možemo reći, bila potpuno zapostavljena u našem sistemu. Nije bilo lako, ali smo uz puno entuzijazma istrajali u našim idejama i svaki put se iznova radovali kada bi se neko od naših korisnika vratio na "pravi put".

Pružati postpenalnu pomoć i podršku nije lak zadatak. Sa sobom nosi niz poteškoća i nepoznanica. To je rad sa „obeležanima“ u koje društvo nema poverenja, a ponekad ne veruju ni oni sami u sebe. Zato je ovaj zadatak dvostruko teži, jer vraćate veru i društvu i njima samima.

Na početku, retko ko je imao poverenja u nas. Čak i sama osuđena lica su nas gledala sa nepoverenjem kada smo ulazili u kazneno – popravne zavode i okružne zatvore predstavljajući svoj entuzijazam, ideje, energiju i način na koji možemo da im pomognemo. To što smo tada od pomoći nudili, više je bilo sačinjeno od sirovog entuzijazma i volje za promenom, nego resursa i znanja.

Krenuli smo od info linije, osluškivali njihove potrebe i želeli da steknu više poverenja u nas. Nismo znali šta nas čeka. Nismo znali da će dokumenta i održavanje apstinencije biti problem broj jedan. Danas znamo ne samo to, već i da im porodice pate, da oni pate, da im je teško da se snađu na slobodi i da postoji mnogo problema koji ih prate iz dana u dan. Danas i dalje imamo jaku volju i entuzijazam, ali više resursa i znanja.

Za zatvoreno lice sloboda kao najviša vrednost, vrlo često izaziva strah. Nekada je samo on dovoljan da zakoči pozitivnu promenu. Zato pomoć i podrška treba da su neustrašivi.

Da bi bili neustrašivi, shvatili smo da ne možemo u borbi sa ovim društvenim problemom biti sami i zato delimo saznanja nesebično sa svima, koji kao i mi, žele da se uhvate u koštac sa njim.

Odlučili smo se za koncept koji će biti prijemčiv svima. Zato smo pošli od objašnjenja šta je postpenalna pomoć i podrška i prikaza kako se ona razvijala kroz istoriju. Zbog mnogo predrasuda važno nam je da predstavimo populaciju sa kojom se radi i pokažemo da to nisu lica koje treba odbaciti i da su i oni deo nas i našeg okruženja. U radu sa njima važno je poštovati određena načela, kako bi se poštovanje samo ličnosti, ljudskih prava i drugih vednosti ne bi dovelo u pitanje. Koja su to načela uviđali smo vremenom kroz praksu. U ovoj publikaciji smo odvojili prostor za ona koja smatramo najvažnijim.

Kako je ovo sveža tema u našem društvu, koje vrlo često po nekim pitanjima kaska za modernijim društvima, znali smo da neke stvari ne moramo da otkrijemo sami već samo da vidimo kako to rade veći i iskusniji od nas. Izabrali smo nekoliko organizacija čiji smo rad predstavili kroz publikaciju. Ako se pitate kakvi su programi potrebni, šta smo to mi otkrili a šta su drugi, pronaći ćete odgovor na sledećim stranama.

S obzirom da smo mi samo udruženje građana, mali u jednom velikom državnom sistemu, znamo da ne možemo sami već udruženi sa tim sistemom i celom zajednicom. I ne samo da smo osetili da je to pravi put, već smo videli da tako rade već pomenute veće i iskusnije

organizacije od naše. Stoga deo publikacije obrađuje upravo važnost saradnje države i civilnog sektora.

Koliko god da smo entuzijastični i da verujemo u ideju, svesni smo da ima mnogo izazova i problema. Na koje smo probleme nailazili i prevazilazili a koji nam još uvek stvaraju nepremostivi jaz pišemo na poslednjim stranama.

Sve u svemu, ispred vas je jedno dobro štivo ako ste rešeni da doprinesete promenama na polju postpenalnog prihvata, ali i jedno dovoljno nesavršeno štivo da vas motivišemo da budete bolji od nas ili zajedno sa nama učinite ovu oblast kvalitetnijom.

POJAM POSTPENALNE POMOĆI I PODRŠKE

Cilj rada sa osuđenim licem dok izvršava kaznu zatvora je njegovo vraćanje u društvenu zajednicu, tako da je sposobno da živi društveno usklađenim životom i uspešno obavlja društvene delatnosti. Potrebno je da prihvati norme i vrednosti šire društvene zajednice, što se postiže korigovanjem društveno negativnih shvatanja, navika i mišljenja i novim strukturiranjem ličnosti na bazi društveno prihvatljivih stavova, mišljenja i vrednosti, koje datu ličnost čine društveno pozitivnom.¹

Krajnji cilj izvršenja kazne zatvora, ne može se postići završetkom institucionalnog penološkog tretmana i otpustom osuđenog lica iz zatvorske ustanove. Dolaskom na slobodu on se susreće sa nizom poteškoća materijalne, socijalne pa čak i psihološke prirode. Te probleme, uglavnom, ne može savladati sam, a ako izostane pomoć društva povećava se verovatnoća da će se vratiti na put kriminala. Da bi se sprečio recidiv nakon napuštanja ustanove, potrebno je da penološki tretman ima svoj nastavak na slobodi.² Nastavak se ogleda u pružanju pomoći otpuštenom licu da se uključi u normalan društveni život, odnosno pruža mu se postpenalna pomoć.³

¹M. Bošković i M. Radoman, *Penologija*, Novi Sad, 2002.

²M. Radoman, *Penologija i sistem izvršenja krivičnih sankcija*, Pravni fakultet, Novi Sad, 2003.

³Dž. Šaćirović, Uloga tretmana u izvršenju krivičnih sankcija, *Pravne teme*, 2015, 2(4), str. 167-180.

Koliko je postpenalni rad važan pokazuju i odredbe ZIKS-a koje kažu da priprema osuđenog lica za otpust započinje nakon dolaska u zavod⁴, tako što se podstiče na aktivno učestvovanje u pripremi za otpust, a posebno da održava odnose sa porodicom, uspostavlja i održava kontakte sa ustanovama i osobama koje mogu da mu pruže pomoć u procesu uključivanja u život na slobodi. Međutim, dugo se već govori da je postpenalna pomoć najslabija karika u našem sistemu⁵ izvršenja krivičnih sankcija i da se sav napor vaspitnog rada pokazuje uzaludnim poslom ukoliko osuđena lica otpuštena sa izdržavanja kazne zatvora prepustimo samima sebi u borbi sa problemima koji ih čekaju⁶.

Postpenalna pomoć podrazumeva skup mera i postupaka koji se primenjuju radi uključivanja otpuštenih osuđenih lica u život na slobodi⁷, a sastoji se od pružanja pomoći prilikom pronalaženja smeštaja i ishrane, ostvarivanju prava na zdravstvenu i socijalnu zaštitu, davanju saveta u cilju usklađivanja porodičnih odnosa, pružanju podrške i pomoći prilikom pronalaženja zaposlenja, odnosno dovršavanja školovanja ili stručnog osposobljavanja, uspostavljanja saradnje sa nadležnim centrom za socijalni rad u cilju davanja novčane podrške za podmirivanje najnužnijih potreba, pružanja podrške i pomoći u uzdržavanju od upotrebe opojnih droga i alkohola, kao i pružanja drugih oblika pomoći i podrške⁸ za koje se proceni da su licu potrebni u postpenalnom periodu.

Postpenalnu pomoć grubo možemo podeliti na unutrašnju i spoljašnju.⁹ Unutrašnja započinje još u zavodu, nekoliko meseci pre

⁴ Član 185, st. 2 Zakona o izvršenju krivičnih sankcija, *Sl. glasnik RS*, 55/2014

⁵M. Bjeloš i G. Odanović, Man 2012: New balkan boy, *Bilten rod i bezbednost*, 2012, dostupno na http://www.bezbednost.org/upload/document/bilten_rod_i_bezbednost_br_7_20120323_140250.pdf.

⁶Đ. Ignjatović, Noramtivno uređenje izvršenja vanzavodskih krivičnih sankcija u Srbiji, *Crimen*, 2013, 4(2), str. 144-175.

⁷ *Ibid.*

⁸Vrste postpenalne pomoći i podrške definiše čl. 57, st. 1 Zakona o izvršenju vanzavodskih sankcija i mera, *Sl. glasnik RS*, 55/2014

⁹I. Kostić, *Postpenalni tretman prema osuđenim licima*, Master rad, Pravni fakultet u Nišu, 2013, dostupno na: <http://www.prafak.ni.ac.rs/files/master-radovi/ivan-kostic.pdf>.

otpuštanja, tako što se osuđeno lice razgovorom, savetima, inteziviranjem kontakata sa porodicom i spoljnim svetom, priprema za izlazak na slobodu. Ovu pomoć osuđenom licu pružaju zaposleni u zavodu (vaspitači, pedagozi, specijalni pedagozi, psiholozi i lekari), u obliku različitih programa tretmana, čime se kod osuđenih lica koja uskoro treba da napuste ustanovu otklanjaju psihičke napetosti i strahovi od susreta sa novim okruženjem i izazovima koji ga čekaju na slobodi. Spoljašnja postpenalna pomoć započinje izlaskom na slobodu, kada se osuđeno lice suočava sa svim problemima koje mu donosi život u otvorenoj društvenoj zajednici i sastoji se od pronalaženja smeštaja, zaposlenja, materijalne pomoći, rešavanja porodičnih pitanja itd.

Bez dovoljno materijalne i socijalne podrške nakon puštanja, sloboda može biti kratka i može ponovo doći do hapšenja. Ovo se posebno odnosi na osuđena lica koja služe kratke zatvorske kazne, jer nisu dovoljno dugo bila aktivno uključena u neki od programa tretmana. A problem je i sa onima koja su bila na izdržavanju dugih kazni za teška krivična dela sa elementima nasilja jer osim što im treba više vremena da se adaptiraju na slobodu, potrebno je i raditi na kontroli agresivnih i nasilnih nagona¹⁰. Rizik za povratništvo se uvećava ukoliko je bivše osuđeno lice pripadnik neke osetljive grupe ili ako je pogođen društvenim faktorima kao što su siromaštvo ili beskućništvo, a u rešavanju ličnih izazova i problema koji ih čekaju na slobodi ne nailazi na podršku institucija, užeg i šireg društvenog okruženja.¹¹

Dakle, pored kreiranja dobrih programa potrebno je da šira društvena zajednica uvidi svoj doprinos i bude spremna da prihvati bivše osuđeno lice. Prihvatanje se pre svega ogleda u nepostojanju diskriminacije i pomaganju da ostvare osnovna prava i potrebe.

¹⁰J.A. Bouffard & L. E. Lindsey, The Implementation and Effectiveness of a Serious and Violent Offender Reentry Initiative, *Journal of Offender Rehabilitation*, 2006, 44(2-3), str. 1-29.

¹¹M. Maljković, Diskriminacija u procesu reintegracije osuđenih lica, *Pravni sistem i zaštita od diskriminacije*, Pravni fakultet u Prištini, 2015, 2, str. 253-268.

„Zaista, ako društvo ne prihvati takvo lice i ako mu ne pruži nužnu pomoć, ono »rizikuje da ponovo ima osuđenika«, pa je stoga opravdano ulagati napore za uspešno funkcionisanje postinstitucionalne pomoći, kao značajne mere suzbijanja kriminalnog ponašanja.“¹²

¹²M. Milutinović, *Penologija*, Savremena administracija, Beograd, 1977.

ISTORIJSKO – PRAVNI PREGLED POSTPENALNE POMOĆI I PODRŠKE

Organizovana briga za osuđeničke tokom i posle boravka u zatvoru javlja se u Engleskoj u XVIII veku u vidu dobrovoljnog socijalnog rada. Sve su započele Elizabeta Frej, koja je organizovala nastavu u zatvoru Nju Gejt i nabavljala osuđenim licima materijal za izradu rukotvorina, i Sara Martin koja je prevaspitavala osuđena lica i podučavala ih knjigovezačkom zanatu i ručnom radu da bi prihode od prodaje tih predmeta koristila za poboljšanje njihovog položaja. Tokom 1911. godine, u Engleskoj je osnovano Centralno udruženje za pomoć otpuštenim osuđenim licima, kao državno telo koje je prihvatilo saradnju sa nedržavnim filantropskim organizacijama. Na taj način je omogućeno da sva otpuštena osuđena lica budu pod kontrolom jednog centralnog tela, dok su predstavnici različitih udruženja posećivali zavode, učestvovali u analizi slučajeva i pomagali u odlučivanju o uslovnom otpustu. Nakon otpuštanja, osuđeno lice bi nastavilo da održava kontakt sa organizacijom u čijoj je nadležnosti, a policijski nadzor bio bi obustavljen sve dok poštuje postavljene uslove. U Francuskoj se od 1946. godine na osnovu odluke Ministarstva pravde osnivaju posebna državna tela – odbori za pomoć i zapošljavanje bivših osuđenih lica. U Holandiji su u isto vreme postpenalnu pomoć pružale verske ustanove. Skandinavске zemlje su kroz razvoj mreža institucija, edukaciju predstavnika organa socijalnog staranja i finansijske donacije za postpenalni prihvata,

ulagale poseban napor u cilju razvoja postpenalnog tretmana¹³. U Austriji, sredinom prošlog veka, posebnu pažnju na razvoj postpenalne pomoći počinje da usmerava „Nojštart“, agencija koja se finansira od strane države i koja sprovodi alternativne sankcije i program postpenalne pomoći i podrške. Već sredinom prošlog veka u austrijskom društvu uvideli su da kazna zatvora ne daje željene rezultate i da je potrebno nešto menjati. Prvo su krenuli sa razvojem alternativnih sankcija, ali se brzo uvidelo da upravo razvoj postpenalne podrške može biti jedan od ključnih elementa uspešnosti zatvorske kazne, odnosno smanjenja recidivizma. Danas problemu postpenalnog prihata posvećuju podjednaku pažnju kao i drugim aktivnostima koje su vezane za borbu protiv kriminala¹⁴

Ustanova postpenalnog prihata tj. postpenalne pomoći osuđenim licima koja su otpuštena sa izdržavanja kazne zatvora nije novina u pravnom poretku Republike Srbije. U periodu posle završetka Drugog svetskog rata u Srbiji su se primenjivali brojni propisi koji su regulisali izvršenje krivičnih sankcija, ali i drugih mera koje su se izricale počinocima krivičnih dela. Pomenuti propisi su po pravilu sadržali i odredbe koje su uređivale i pitanje pomoći osuđenim licima po izdržanoj kazni zatvora. Prvi zakon koji je usvojen posle Drugog svetskog rata i koji se bavio pitanjem izvršenja krivičnih sankcija je *Zakon o izvršenju kazni* iz 1946. godine i nije predviđao nikakav vid podrške koji bi se pružio osuđenom licu po izdržanoj kazni zatvora. Međutim, već 1951. godine donet je *Zakon o izvršenju kazni, mera bezbednosti i vaspitno-popravnih mera* koji je u naš kazneno – popravni sistem uveo institut postpenalne pomoći kao poseban vid tretmana i sadrži svega tri člana koji se bave postpenalnom pomoći. Poslovi postpenalne pomoći bili su povereni posebnom telu koje se formiralo na nivou lokalnih jedinica samouprave - Odboru građana za lica otpuštena iz kazneno-popravnih ustanova (Odbor). Odbor su sačinjavala lica koja su dolazila iz drugih tela uspostavljenih na nivou

¹³S. Konstantinović Vilić i M. Kostić, *Penologija*, Centar za publikacije Pravnog fakulteta, Niš, 2011.

¹⁴Podaci o organizaciji dostupni na sajtu: www.neustart.at.

srezova i gradova. Dobijanje postpenalne podrške predstavljalo je izbor bivšeg osuđenog lica jer ju je Odbor pružao smo onima koji je zatraže. Samo deceniju kasnije, 1961. godine usvojen je novi Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, čije se odredbe o postpenalnoj pomoći mogu oceniti kao konkretnije i preciznije nego prethodnog. Definisao je da se osuđenim licima koji se otpuštaju iz kazneno – popravne ustanove pruže, u granicama mogućnosti, pomoć i podrška za što lakše uključivanje u redovan život na slobodi. Umesto Odbora građana za lica otpuštena iz kazneno – popravnih stanova, poslove postpenalnog prihvata zakonodavac je poverio “posebnim odborima” koji su postojali pri svakom savetu opštinskog narodnog odbora nadležnom za poslove socijalnog staranja (Odbori za socijalno staranje), ustanove koje su se u to vreme bavile poslovima koje danas vrše centri za socijalni rad. Ovaj zakon prvi je propis koji je uveo tzv. program pripreme za otpust, koji počinje još u zavodu, a koji je zamišljen tako da se Odboru za socijalno staranje skrene pažnja na najnužnije potrebe osuđenih po izlasku iz zatvora¹⁵.

Kasniji Zakon o izvršenju krivičnih sankcija koji je usvojen 1964. godine nije uveo novine u pogledu postpenalnog prihvata. Nakon prestanka njegovog važenja, na snagu su stupili novi zakoni koji su ovu oblast uređivali tako da je teret postpenalnog prihvata prebačen na organe starateljstva, tj. centre za socijalni rad. U ZIKS-u iz 1977. godine preostale su samo odredbe koje su na konkretan način uređivale obaveze zavoda prema teško bolesnim osuđenim licima koja su se otpuštala i prema osuđenim licima koja su bila lošeg materijalnog stanja. Preostale su i odredbe koje su nametale zavodu obavezu da naprave procenu da li je osuđenom licu potreban neki vid podrške po izlasku na slobodu i ukoliko bi to bio slučaj, zavodi su bili u obavezi da o tome, najkasnije u roku od tri meseca obaveste organ uprave nadležan za poslove socijalne zaštite. Sledeći ZIKS, iz 1995. godine, predviđao je iste odredbe kao i ZIKS iz 1977. u pogledu

¹⁵J. Srnić i ostali, *Život posle zatvora: Rezultati istraživanja potreba osuđenih lica u postpenalnom periodu*, NEOSTART, Beograd, 2014, dostupno na: <http://neostart.org/wp-content/themes/NEOSTART/download/publikacija.pdf>.

pomoći koju pruža zavod pri otpustu o svom trošku. I ZIKS koji je stupio na snagu 2005. godine sadržao je samo jedan član koji se bavio pitanjem pružanja postpenalne pomoći, pa se može slobodno zaključiti da je zakonodavac ovim propisom u potpunosti ponovo zanemario institut postpenalnog prihvata.¹⁶

Do ozbiljnijih izmena krivičnog zakonodavstva u Srbiji dolazi 2014. godine, kada se menja zakonska regulativa postpenalnog tretmana, jer se uvidelo da se praksa svodila na materijalna davanja od strane centara za socijalni rad.¹⁷ Usvojena su dva nova zakona:

Zakon o izvršenju krivičnih sankcija (ZIKS)¹⁸ i Zakon o izvršenju vanzavodskih sankcija i mera (ZIVSM)¹⁹. Doneta su i dve strategije: Strategija za razvoj sistema izvršenja krivičnih sankcija u Republici Srbiji 2013 – 2020 i Strategija za smanjenje preopterećenosti smeštajnih kapaciteta u zavodima za izvršenje krivičnih sankcija u Republici Srbiji u periodu 2010 – 2015.²⁰ U nacrtu je i Strategija za socijalnu reintegraciju i prihvrat osuđenih lica za period 2015-2020.²¹ Ukoliko bi se ova strategija usvojila, promene na planu postpenalne pomoći i podrške bi bile još veće a pristup sveobuhvatniji.

Vidi se da više od pola veka unazad postoje tendencije da zakonski ovo pitanje bude dobro regulisano, ali je vreme pokazalo da je praksa bila ono što nedostaje, a što je možda i dovelo do toga da se u prethodna dva zakona pitanje postpenalnog prihvata gotovo zanemari. Ipak, danas ponovo dolazi do pomaka. Doneta je zakonska regulativa, nacrti strategija i usvojene strategije donose nivo više, a i sama praksa kreće da se budi. Na sajtu Agencije za privredne registre²² vidi se da je sve više udruženja građana koji se okupljaju

¹⁶Ibid.

¹⁷D. Vasiljević-Prodanović, Postpenalna pomoć: Karika koja nedostaje, *Specijalna edukacija i rehabilitacija danas, Knjiga rezimea, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju*, 2015, str. 62-65.

¹⁸Sl. glasnik RS 55/2014

¹⁹Sl. glasnik RS 55/2014

²⁰Lj. Ilijić i M. Maljković, Postinstitucionalni tretman osuđenika. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 2015, 34(1), str. 181-192.

²¹Vidi više na : <http://neostart.org/vesti/>

²²Vidi više na: <http://pretraga2.apr.gov.rs/ObjedinjenePretrage/Search/Search>.

oko ideje pokretanja aktivnosti usmerenih na pružanje postpenalne pomoći. Već postojeće organizacije koje se bave podrškom i zaštitom prava marginalizovanih grupa prepoznaje bivša osuđena lica kao kategoriju na koju usmerava svoje programe. Beleži se i rast broja naučnih radova koji se pišu na temu postpenalnog tretmana, a u medijima ova tema zauzima sve više prostora. Ako bi se ovaj trend nastavio, došlo bi i do promena svesti šire javnosti. Naravno, za to je potrebno predstaviti pozitivne primere i ukazati na pozitivne uticaje društvene podrške. Da bi bilo dobrih primera potrebna je praksa. Praksa se polako razvija što menja negativne trendove u ovoj oblasti, pa se nadamo da će to doprineti menjanju svesti šire zajednice.

NAČELA DOBRE POSTPENALNE PRAKSE

Načela postpenalne prakse predstavljaju smernice za rad sa populacijom osuđenih i bivših osuđenih lica. Oni ne predstavljaju zakone, već sisteme znanja, veština i stavova do kojih se došlo putem prakse, ali i razvitkom teorije usmerene na postpenalnu praksu. Prilikom formulisanja principa dobre postpenalne prakse potrebno je osloniti se na načela humanitarnog rada, specijalne pedagogije, andragogije, pedagogije, psihologije i drugih srodnih oblasti, kao i na stečena iskustva u radu.

NAČELO HUMANOSTI

Polazi se od toga da je svako osuđeno lice pre svega ljudsko biće. Ovo načelo se poštuje i prilikom izvršenja kazne zatvora. Iako kazna sama po sebi nije humana jer se osoba lišava određenih prava, teži se tome da ne bude više nehumana od onoga što je neophodno. Međutim, ovakvo stanovište se menja kada govorimo o licima koja izlaze na slobodu. Oni su tada slobodni građani koji su kroz kaznu zatvora odužili svoj dug društvu i sada imaju sva prava koja su im tokom kazne bila uskraćena. U praksi, etiketa „bivšeg robijaša“ koja prati ova lica čini da se posledice kazne još dugo osećaju na slobodi. To se događa upravo zato što mnogi u okruženju zaborave na načelo humanosti.

Poštovanje ovog načela dovodi do jednog važnog elementa u praksi, a to je odnos poverenja. Kao što je pomenuto, kazna je sama

po sebi nehumana, okruženje ne može da se oslobodi uticaja etikete „bivšeg robijaša“, što dovodi do toga da onaj ko pruža podršku u postpenalnom periodu predstavlja pravo „osveženje“ za osuđeno lice. Humanost u pristupu je ono što ova lica odmah prepoznaju i poštuju. To dalje vodi brzom stvaranju odnosa poverenja i motivisanosti da se postavljeni ciljevi ostvare. Savetodavni rad je samim tim lakši i daje bolje rezultate a osoba bez ustezanja na vreme govori o poteškoćama jer zna da će naići na razumevanje a ne na odbacivanje.

NAČELO DOBROVOLJNOSTI

Ovo načelo predstavlja temelj etičnosti u svakom radu, posebno humanitarnom. Svako lice sa kojim se radi, ma kojoj osetljivoj kategoriji da pripada, neophodno je da pristane na aktivnosti koje su zamišljene da se sprovedu. Iako je jasno da je u radu sa svakim pojedincem ovo veoma važno, u ovom delu ćemo ovo načelo posebno sagledati iz ugla populacije bivših osuđenih lica.

Dobrovoljnost je često zanemarena prilikom izvršavanja kazne zatvora. Odlazak u zatvor svakako nije nešto na šta bi neko dobrovoljno pristao, već država putem svojih pravnih mehanizama kažnjava pojedinca za krivična dela koja čini tako što ga lišava slobode. Pravila koja postavlja zatvorski sistem u većini slučajeva ne ostavlja prostora za dobrovoljnost već predstavlja obavezu. Zbog toga kod bivšeg osuđenog lica nakon iskustva zatvorskog sistema može se javiti potreba za adaptacijom na činjenicu da je na slobodi sve stvar ličnog izbora i da sve aktivnosti koje bira i na koje pristaje jesu njegova dobra volja.

S obzirom da se radi o licu koje je slobodno, sve aktivnosti koje se sprovode u cilju pružanja postpenalne podrške podrazumevaju dobrovoljni pristanak, odnosno sve aktivnosti prestaju onog trenutka kada osoba više ne želi aktivno da učestvuje.

Važno je imati u vidu dve činjenice. Prva je da dobrovoljnom pristanku za uključivanje u neke aktivnosti nekada predstoji period

motivacije. Osuđena lica nakon duge kazne zatvora lako mogu prevideti dobrobiti uključivanja u određene aktivnosti i podlegnuti pasivnosti koja se razvijala tokom boravka u ustanovi, pa je potrebno motivisati ih da budu aktivni i pristanu da učestvuju. Naravno, i tu postoje granice, pa treba biti pažljiv u proceni koliko daleko treba ići u motivisanju. Kada se dostigne željeni nivo motivacije, treba nastaviti rad na njenom održavanju.

Poželjno je zbog sigurnosti svih učesnika nekog procesa, da lice sa kojim se radi potpiše dokument u kome potvrđuje da je upoznato sa svime u čemu će uzeti učešća i da na to dobrovoljno pristaje, kao i da je upoznato sa procedurom ukoliko se predomisli i želi da prekine učešće.

NAČELO POVERLJIVOSTI

Osnov mnogih profesija je poštovanje načela poverljivosti. Poštovanje ovog načela omogućava da se razviju i drugi neophodni elementi koji čine odnos onoga ko treba pomoć i onoga ko je pruža. Poverljivost određenom licu znači sigurnost, da će se svi podaci koje iznosi biti čuvani i neće se deliti sa drugim licima, a samim tim ni zloupotrebili protiv njega.

Lica koja trebaju pomoć i podršku i dele osetljive podatke o sebi često se pitaju da li će još neko saznati o onome što govore. Strah nasuprot poverenju, ograničenja nasuprot slobodi komunikacije - neke su od najvažnijih tema značajnih za odnos prilikom prvih kontakata. Sposobnost onog koji pomaže da pruži adekvatnu pomoć i podršku zavisi u potpunosti od spremnosti i sposobnosti onog kome se pomoć pruža da slobodno govori. Dakle, da bi se pomoglo potrebno je pričati a da bi se moglo pričati potrebno je poverenje.²³

²³T. Vukosavljević – Gvozden, Poverljivost u psihoterapije: Neke od aktuelnih dilema, *Psihologija*, 2004, 37(1), str. 33-50.

Poštovanje načela poverljivosti, vodi dobrom odnosu poverenja. Ukoliko ima poverenje, lice daje tačne i precizne podatke, deli sve nedoumice i iskreno ukazuje na probleme koje ima.

Poverenje je nešto što lica koja imaju iskustvo zatvora doživljavaju kao izgubljenu vrednost. Osuđena lica često govore da „nije teška robija već robijaši“ i da je spremnost na zloupotrebu saznanja jednih o drugima velika. Sve svoje slabosti i činjenice o privatnom životu trude se da čuvaju od drugih osuđenih da ne bile zloupotrebjene protiv njih. Nekada je, iz tih razloga, potrebno mnogo više vremena da bi se uverili u iskrene namere i osetili poverenje u lice koji im pruža pomoć i podršku na slobodi.

Kako u mnogim drugim profesijama²⁴ tako i ovde, postoje određena ograničenja u poštovanju ovog načela. Kao što jedan psihoterapeut treba da reaguje kada sazna da je osoba u riziku da učini nažao sebi ili drugima usled svog psihofizičkog stanja i na taj način prekrši ovo načelo, tako se ista potreba može javiti kada se radi o bivšim osuđenim licima. Iz tog razloga treba biti vrlo oprezan i otvoren sa osobama sa kojima se radi. Ovde se posebno misli na mogućnost da osoba izvrši krivično delo ili neku drugu nepoželjnu radnju po sebe ili druge. Neophodno je jasno ih informisati u kojim situacijama će doći do kršenja ovog načela, kako bi se moguće nesuglasice izbegle.

NAČELO DOSTUPNOSTI I PRISTUPAČNOSTI

Za razliku od prethodna tri opisana načela, koja susrećemo gotovo u svim strukama kojima je u fokusu rad sa ljudima, načelo dostupnosti i pristupačnosti formulisali smo na osnovu iskustva u radu sa populacijom bivših osuđenih lica.

Ovo načelo naslanja se na načela humanosti, dobrovoljnosti i poverljivosti. Dakle, kada lice koje je boravilo u penalnim ustanovama,

²⁴*Ibid.*

lišeno različitih prava i pogodnosti, stupi u kontakt sa nekim ko treba da mu pomogne na slobodi i kada oseti i humanost i poverenje, javlja se potreba za stepenom više. To više je osećaj da je onaj ko mu pruža pomoć zaista tu za njega kada mu je to potrebno.

Zatvorski sistem koji funkcioniše na osnovu jasno zakonski definisanih pravila osujećuje potrebu osuđenog lica da dobije podršku i savet onda kada mu je to potrebno. Tu se pre svega misli na rad sa matičnim vaspitačem. Kako je mali broj vaspitača u odnosu na veliki broj osuđenih lica²⁵, mogućnost vaspitača da se na pravi način posveti radu sa osuđenim licem je ograničena. Iz tog razloga osuđena lica dugo čekaju na razgovor sa vaspitačem, broj razgovora i njihova učestalost su ograničeni, što vaspitača čini nepristupačnim. Takav doživljaj vaspitača neretko se odslikava i na ostale sa kojima rade u postpenalnom periodu. Zato je, da bi se razvio odnos poverenja i na kraju ostvarili postavljeni ciljevi neophodno da osoba koja pruža podršku bude pristupačna.

Pristupačnost osobe koja radi sa bivšim osuđenim licem ogleda se kroz nekoliko praktičnih primera. Prvo, to je omogućavanje osobi da razgovara o svojim problemima i poveri se onda kada za tim oseti potrebu, kao kada postoji telefonska linija (poput SOS linije), ili u boljem slučaju prostorije (u formi savetovališta) gde bi mogao da svrati i obavi razgovor. Ona se ogleda i u spremnosti onoga ko pruža podršku da posreduje između institucije i lica kako bi ono ostvarilo neko pravo. Podrška je tu, kada su institucije nepristupačne, da onaj ko pruža podršku koristeći svoja znanja i iskustvo pomogne licu da mu ustanove budu pristupačne.

Naravno, u praksi ponekad postoje određena ograničenja za potpuno poštovanje ovog načela. Ona se pre svega ogledaju u koncipiranju programa pomoći i podrške. Zavisi od toga da li ti programi podrazumevaju rad „1 na 1“, gde svako lice dobija jednu osobu koja je zadužena za njega ili slučaj vodi tim. Zatim, zavisi i od

²⁵ *Mere za smanjenje zatvorske populacije: primeri dobre prakse*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2014.

toga da li program obuhvata savetodavni rad koji je vremenski ograničen ili lice može da dođe na razgovor kada god to poželi.

I na kraju, svaka osoba ima pravo na svoje slobodno vreme i privatan život kada ne želi da kontaktira sa svojim korisnicima. Iz tog razloga, programe i aktivnosti treba koncipirati tako da pružaoci pomoći i podrške budu pristupačni ali sa jasnim pravilima kako, kada i na koji način. Pravila treba na samom početku predstaviti i insistirati na njihovom poštovanju i imati na umu da je vrlo tanka linija između pristupačnosti i zloupotrebe čestog kontakta.

NAČELO POZITIVNE USMERENOSTI

Kada govorimo o krivičnom sistemu jednog društva, možemo zamisliti jedan sistem u obliku lanca gde svaka karika ima jasnu ulogu. Te karike kreću od one koja otkriva krivično delo, zatim potencijalno učinioca, njegovo procesuiranje, izricanje odgovarajuće sankcije, upućivanje na izvršenje sankcije, kreiranje programa rada tokom izvršenja sankcije²⁶ i na kraju povratak u društvo kada bi trebalo da postoji program postpenalne pomoći i podrške kao poslednja karika.

Kroz sve karike sem poslednje dve cilj je da se prepozna i dokaže nešto loše vezano za određeno lice. Dakle, cilj je da se dokaže da je baš to lice izvršilo određeno krivično delo i da se u skladu sa zakonom, izvršenim delom i ličnim karakteristikama izrekne odgovarajuća sankcija. Ono dobro u njemu nastoji da se otkrije tek kada se stigne do tretmana u zavodu ili zatvoru. Matični vaspitač radi sa osuđenim licem na jačanju onih pozitivnih osobina i snaga koje dovode do pozitivne promene u ponašanju. U istom duhu rad treba nastaviti i kada se pruža pomoć i podrška na slobodi, u čemu i jeste suština ovog načela.

²⁶Misli se na kaznu zatvora kao sankciju koja u sklopu svoj izvršenja podrazumeva i vaspitno – korektivni rad koji se kreira i sprovodi od strane službe zadužene za tretman u kazneno – popravnim zavodima, odnosno okružnim zatvorima.

Kada govorimo o načelu pozitivne orijentacije ne misli se samo na ono pozitivno u samom osuđenom licu sa kojim se radi, već generalno pozitivan stav prema vremenu koje dolazi. Kriminalna prošlost i životne navike koje su činile prošlost osuđenog lica vrlo lako mogu osujetiti pozitivne napore. Tu je važna uloga pružaoca podrške jer je on taj koji treba da usmerava osobu da gleda napred, u budućnost, i da se ne osvrće za onim negativnim u prošlosti. Potrebno je da pokaže da veruje da će budućnost doneti bolje dane, da će se „duhovi“ prošlosti prevazići, a pre svega da će se to postići na osnovu ličnih kapaciteta, kvaliteta i želja.

NAČELO SISTEMATIČNOSTI I POSTUPNOSTI

Izolovanost iz društva i društvenih tokova koju nosi izvršenje kazne zatvora čini da onaj ko stupa na slobodu mora raditi na različitim životnim poljima da bi se vratio u rutinu života pre odlaska u zatvor. Tokom njegovog boravka u zatvoru dogodi se dosta promena, počev od porodičnih pa do najširih društvenih. Svaki nedostatak, svako prilagođavanje, svako rešavanje problema sa kojim se osuđeno lice susretne na slobodi predstavlja jedan izazov koji treba da prevaziđe. Kako bi se svi izazovi uspešno prevazišli, potrebno je poštovati načelo sistematičnosti i postupnosti.

Otpriblike prvih meseca dana su najkritičniji i u tom periodu je važno prevazići određene probleme. Ovaj period može biti pun poteškoća, ali i period započinjanja pravog puta koji će voditi uspešnoj reintegraciji u društvo, kada će krenuti sa sređivanjem porodičnih odnosa, održavanjem apstinencije, pronalaženjem zaposlenja itd.²⁷

U situacijama kada se postave nerealna očekivanja i sve se radi u isto vreme, usled malih resursa i slabih ličnih potencijala sve vrlo lako može izmaći kontroli, a rešenje je jasan redosled aktivnosti i postupno prelaženje na svaki sledeći zadatak.

²⁷ M. Neison i ostali, The first month out: Post-incarceration experience in New York city, *Federal Sentencing Reporter*, 2011, 24(1), str. 72-75.

Ponekad sloboda stvara nesigurnost gde se lice mora snaći za svaki dan na slobodi, nasuprot zatvorskim danima, kada se znalo kako dan počinje, šta se od njega očekuje u toku dana, kada je koja aktivnost i kada se sve završava. Uz to, neredovan život koji su živeli pre zatvora dodatno otežava poštovanje prosocijalnih zakonskih i društvenih normi kada se suoče sa slobodnom.

Može se reći da ih pružanjem podrške i pomoći na slobodi „učimo da ponovo hodaju“. Uobičajen život bez kriminala može biti nepoznanica za njih. Zadatak onog koji pruža pomoć i podršku je da sistematično i postupno, iz dana u dan, pomaže licu da se privikne na prosocijalan život. Za njih je to nešto novo, nešto na šta nisu navikli i zahteva strpljenje i razumevanje.

NAČELO USKLAĐENOSTI I REALNOSTI CILJEVA

Ciljevi su različiti po resursima i vremenu koji su potrebni da se ostvare, pa su neki manji a neki veći, za jedne treba više dok za druge manje vremena. Takođe i priroda ciljeva je različita, jer mogu biti pravne prirode, porodične, materijalne itd. Kako se razlikuju po svemu pomenutom, kada se postavljaju važno je da budu usklađeni jedni sa drugima. Treba odrediti prioritet i jasno definisati ostvarenje kojih ciljeva omogućava postavljanje sledećih. Tako obezbeđivanje smeštaja i ishrane u prvim danima slobodne predstavlja cilj koji je prvo potrebno ostvariti. Za ostvarenje nekog prava, bilo da se radi o pravu iz domena socijalne zaštite, zdravlja ili nekog drugog, potrebno je da lice poseduje važeća dokumenta. U slučajevima kada nisu rešeni ovi problemi, iluzorno je postavljati više ciljeve poput zaposlenja ili usklađivanja porodičnih odnosa.

Kod ciljeva koji su urgentni, kao što je obezbeđivanje smeštaja, neophodno je da se ostvare u što kraćem vremenskom roku. Ukoliko se ne reše u prvih nekoliko dana, postoji visok rizik za kriminalni recidivizam. Za neke druge ciljeve treba više vremena, kao što je pronalaženje zaposlenja, ali i tu ne treba odugovlačiti. A postoje i oni za koje se ne može odrediti koliko će biti potrebno vremena, jer zavise

od mnogo faktora. Ukoliko su pravilno usklađeni istovremeno se može raditi na ostvarivanju više ciljeva, iako je za njihovu realizaciju potrebno različito vreme.

Osim što je važno da budu usklađeni, podjednako je važno da budu i realni. Postavljanjem nerealnih ciljeva stvara se pogrešno očekivanje, a neostvareno očekivanje stvara frustraciju koja osujećuje proces društvene reintegracije. Realističnost znači da su postavljeni u skladu sa postojećim kapacitetima lica koje ih ostvaruje i resursa koji su za ostvarivanje dostupni. Dobar primer iz praske je proces pronalaženja zaposlenja, kada je neophodno da lice uvidi koji poslovi i koliko plaćeni su realni za njega u odnosu na iskustvo i obrazovanje.

Potrebno je da ciljevi budu „SMART“²⁸ ili „pametni“²⁹. Specifičnost ciljeva znači da su oni jasni i definisani na pravi način. Merljivi znači da mogu da se procene na osnovu kvaliteta, vremena, količine ili resursa i da se može pratiti da li se ostvaruju. Realističnost se ogleda u tome da pojedinac prihvata direktnu odgovornost i stvara mogućnost da se oni ostvare. I na kraju, kao što je već pomenuto, treba da budu blagovremeni, odnosno da imaju jasne rokove po kojima bi trebalo da se realizuju.

NAČELO AKTIVNOG UČESTVOVANJA

Koliko god bili spremni da nekome pružimo pomoć i podršku, sve to može biti uzaludno ukoliko to lice ne uzme aktivno učešće u svim aktivnostima. Aktivno učešće znači da osuđeno lice uvidi da je prava promena moguća samo ako ono pruži svoj maksimum i uradi sve što je do njega samog. Ukoliko je osuđeno lice u stalnom otporu i ne želi da aktivno učestvuje, pored najbolje volje onog ko pomaže rezultati će izostati.

²⁸ SMART predstavlja skraćenicu od prvih slova engleskih reči: Specific – specifični; Measurable – merljivi; Attainable – dostižni; Realistic – realni; i Timely – blagovremeni.

²⁹Prezentacija Centra za razvoj karijere: *Postavljanje ličnih ciljeva i SWOT analiza*, dostupno na: http://www.razvoj-karijere.com/media/files/Postavljanje_licnih_ciljeva_i_SWOT_analiza.pdf.

Ovo načelo se naslanja na načelo dobrovoljnosti. Polazi od toga da je lice svojim dobrovoljnim pristankom da se uključi u neku aktivnost pristalo i da bude aktivno u celom procesu.

Posledica boravka u zatvoru i jasna uređenost života unutra, gde osuđena lica ne učestvuju mnogo u donošenju odluka kako će nešto funkcionisati, može biti smanjen uvid u sopstveni doprinos da se neka promena desi. Stoga već prilikom prvog kontakta ukazati na to kolika je uloga samog lica u procesu i šta se od njega očekuje. Nije dobro očekivati da će uvid odmah napraviti, kao ni da će u startu motivisanost za aktivno učešće biti velika. Kao i sticanje poverenja, i ovo je jedan proces koji traje neko vreme. Ipak, treba biti oprezan i postaviti granicu u radu na motivaciji i čekanju da neko odluči da se aktivno uključi. Nakon nekog vremena, ako je pasivnost dominantan način ponašanja, ne treba više insistirati i treba prekinuti dalji rad.

Ako ispoštujete sva načela, pametno postavite ciljeve i prepoznate dobre resurse i zdrave potencijale, iako se čini da su ispunjeni svi uslovi, ukoliko ne postoji način da se ovo načelo ostvari rad će biti uzaludan. Ono ne samo da je važno za sam proces pružanja pomoći i podrške, već je možda važnije za period koji dolazi kada se osoba osamostali. Kada se ostvare ciljevi za čije ostvarenje je pružana podrška i pomoć osuđeno lice treba da samostalno nastavi svoj život. Tada je najveći teret na njemu samom. Ako na vreme počne da preuzima odgovornost za svoje postupke, period osamostaljivanja će proći lakše.

NAČELO PROFESIONALNOSTI

Poštovanje ovog načela omogućava da se ne upadne u zamku koju sa sobom nose empatija i predanost poslu. Koliko god neko želeo da bude profesionalan, ono čovečno u njemu vrlo često ga stavlja pred iskušenja. Prelazak granice u ovom poslu je lak jer je linija vrlo tanka.

Potrebno je imati jasne opise posla i smernice rada kao i granice do kojih se može ići. Poželjno je da postoji dokument u pisanoj formi

koji je dostupan u svakom trenutku i gde stoje odgovori na pitanja koja se najčešće javljaju tokom rada i dovode u pitanje profesionalnost. Osim dokumenta, treba da postoji jedna osoba koja nadzire rad i profesionalno postupanje, odnosno poštovanje uspostavljenih pravila. To je dobro iz nekoliko razloga. Nadzor sam po sebi može pozitivno uticati na razmišljanje nekoga ko je u iskušenju da prekrši neko pravilo i bude neprofesionalan. Dalje, odgovornost se pomera sa samo jedne osobe, jer je tu i neko iznad ko kontroliše i propisuje načine rada, ukoliko bi došlo do negodovanja samog korisnika. Dalje, osoba koja nadzire je i osoba koja štiti, a to znači da će u nelagodnim situacijama stati iza svog kolege. I ne samo to, ta osoba je neko ko ume da posavetuje u situacijama kada nije jasno kako je najbolje reagovati. Zato je poželjno da to bude neko ko ima iskustva, ali ne samo u tom poslu već i u mentorstvu.

Na kraju, da biste od nekoga očekivali da bude profesionalan, treba ga upoznati sa tim šta se od njega očekuje, šta njegov posao podrazumeva i na koje pravne akte i ostala dokumenta se oslanja u svom radu. A ako postoje pravila i profesionalizam, onda postoji i sankcija ukoliko se oni krše i to predstavlja važnu informaciju sa kojom angažovano lice treba da bude upoznato.

Možemo slobodno reći da je nemoguće raditi na pružanju postpenalne pomoći i podrške a da sva pomenuta načela ne budu ispoštovana. Ona se naslanjaju jedna na druge, proizilaze jedna iz drugih i nije ih moguće razdvajati. Samo onaj proces koji se zasniva na pomenutim načelima možemo nazvati ispravnim. Tek dolazi vreme izučavanja postpenalne prakse i evaluacije uspešnosti pa stoga verujemo da će se vremenom prepoznati još neka načela važna za ovu oblast. Do tada, poštovanjem navedenih gradićemo kako bolju praksu tako i nova načela.

OBELEŽJA POPULACIJE BIVŠIH OSUĐENIH LICA

Prema najsvježijim podacima Republičkog zavoda za statistiku³⁰, oko 35.000 osuda bude godišnje³¹ od čega od 26 do 36 procenata u proseku budu osude na kaznu zatvora. Drugim rečima, svake godine u proseku, oko deset hiljada ljudi bude osuđeno na kaznu zatvora. Prema nekim podacima isti broj svake godine čeka na odlazak u zatvor dok su u samim zatvorima kapaciteti u potpunosti popunjeni, a ima i više osuđenih lica nego što standardi propisuju³². Na taj način se stvara prenaseljenost koja dodatno negativno utiče na lica koja izvršavaju kaznu zatvora.

Među izvršiocima krivičnih dela koji se nalaze u zatvorima konstantno dominiraju oni koji su osuđeni za imovinska krivična dela. Tako, tokom 2014.³³ godine od 13 026 lica osuđenih na kaznu zatvora, čak 5 268 osuđeno je zbog imovinskog kriminaliteta, što predstavlja oko 40% ukupne populacije. Na drugom mestu krivičnih dela zbog kojih se izriče kazna zatvora spadaju krivična dela protiv zdravlja ljudi. Ovo drugo mesto je, može se reći očekivano, jer u ovu grupu dela

³⁰Punoletni počinioci krivičnih dela u Republici Srbiji, 2014: Prijave, optuženja i osude, *Bilten republičko zavoda za statistiku*, 2015, dostupno na: http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/01/97/00/SB_603_Pnoletni_ucinioci_KD_2014.pdf.

³¹Prosek je za posmatrani period od 2015. do 2014. godine.

³²*Ljudska prava u Srbiji 2015: Pavo, praksa i međunarodni standardi ljudskih prava*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2016.

³³Punoletni počinioci krivičnih dela u Republici Srbiji, 2014: Prijave, optuženja i osude, *Bilten republičko zavoda za statistiku*, 2015, dostupno na: http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/01/97/00/SB_603_Pnoletni_ucinioci_KD_2014.pdf

spadaju neovlašćena prodaja i stavljanje u promet opojnih droga, neovlašćeno držanje opojnih droga i omogućavanje uživanja opojnih droga. U poslednjih nekoliko godina, od kada je nasilje u porodici inkriminisano, raste i broj onih koji se osuđuju na kaznu zatvora zbog krivičnih dela iz grupe dela protiv braka i porodice, pa zauzimaju treće mesto. Na prvom mestu u ovoj grupi je krivično delo nasilje u porodici a na drugom nedavanje izdržavanja, ostala dela iz ove grupe zauzimaju zanemarljiv procenat. Četvrto mesto, sa blagim oscilacijama, zauzimaju krivična dela protiv života i tela, protiv bezbednosti javnog saobraćaja i protiv javnog reda i mira. Svaka od ovih grupa zauzima između šest do sedam procenata od ukupnog broja izrečenih kazni zatvora.

Postojeća statistika³⁴ daje značajne podatke o dužini izrečenih kazni zatvora. Tokom 2014. godine polovina kazni zatvora je bila do godinu dana, a zajedno sa kaznom do dve godine, zauzimaju skoro 75% izrečenih kazni. Najviše se u proseku izrekne kazni od 3 do 6 meseci i to za krivična dela poput lakih telesnih povreda, nasilja u porodici, nedavanje izdržavanja, ugrožavanja sigurnosti, neovlašćeno držanje opojnih droga, ugrožavanje javnog saobraćaja i nasilničko ponašanja. Nešto duža kazna, od 6 meseci do godinu dana, uglavnom se izriče za tešku telesnu povredu, krađu, tešku krađu³⁵, prevaru i falsifikovanje i zloupotrebu platnih kartica. Nešto strožija politika kažnjavanje je za razbojništvo, gde dominira kazna od jedne do dve godine. Još strožija je kada se radi o krivičnom delu neovlašćene proizvodnje i stavljanje u promet opojnih droga gde dominiraju kazne od dve do pet godina. Što se tiče teških krivičnih dela iz grupe krivičnih dela protiv života i tela kaznena politika se na prvi mah i ne čini tako strogom. Za ubistvo je tokom 2014. godine izrečeno u preko 50% slučajeva kazna zatvora u trajanju do pet godina. Ovo je posebno

³⁴*Ibid.*; Godišnji izveštaj o radu Uprave za izvršenje krivičnih sankcija za 2013. godinu, 2014, dostupno na: http://www.uiks.mpravde.gov.rs/images/Godisnji_izvestaj_UIKS-a_za_2013.pdf.

³⁵ Prema statističkim pokazateljima, za ovo krivično delo po broju izrečenih kazni zatvora, na drugom mestu nalazi se kazna od godinu dana do dve godine.

interesantno jer je zakonski minimum za ovu kaznu pet godina.³⁶ Najstrožije kazne, u trajanju preko pet godina (pa i preko deset) izriču se za teško ubistvo i silovanje.

Ovakva kaznena politika, gde dominiraju kratke kazne zatvora nije dobra iz nekoliko razloga. Kratke kazne se izvršavaju u okružnim zatvorima gde su mogućnosti za upošljavanje i prekvalifikaciju za određena zanimanja gotovo nikakve. Sa druge strane, kratke kazne ne daju dovoljno prostora za rad vaspitnoj službi, kako bi došlo do konkretnih promena u ponašanju. Koliko god kratka bila, ona dovodi do izdvajanja lica iz zajednice i prekida u značajnim kontaktima, gubitaka posla, prijatelja, poremećaja u porodičnim odnosima, pa sama kazna ima više negativno dejstvo nego što ima popravno, odnosno donosi više štete nego koristi.

Ako se još malo dublje uđe u problematiku, vidimo da se kratke kazne izriču za dela poput nasilničkog ponašanja, nasilja u porodici i držanja opojnih droga. Rad sa ovom populacijom treba da bude usmeren na menjanje njihovih stavova, posebno kod nasilnih ličnosti, a kao što je već pomenuto kod kratkih kazni ozbiljniji tretmanski rad je nemoguć. Umesto što se stavljaju u zatvorski sistem gde vrlo lako može doći do „kriminalne infekcije“, vaninstitucionalni rad kroz neki vid programa i terapije možda bi dao bolje rezultate. Uz sve to visok nivo povratništva dodatno dovodi u pitanje svrsishodnost zatvorske kazne.

Značajan podatak predstavlja i statistika o recidivizmu. U stručnim krugovima najčešće se govori da je procenat recidivizma između 60 i 70% u Srbiji, a rizik za povratništvo se uvećava ukoliko je bivše osuđeno lice pripadnik neke osetljive grupe. Do sada jedina pomoć bivšim osuđenim licima bila je jednokratna novčana pomoć od strane centara za socijalni rad. Veliki problem predstavljaju predrasude i strahovi koji dovode do socijalne isključenosti. Boravak u zatvoru obično neminovno dovodi do gubitka posla, ako ga je

³⁶ Član 113 Krivičnog zakonika, *Sl. glasnik RS* 5/2005, 88/2005., 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 i 108/2014

osuđeno lice i imalo, i narušavanja porodičnog života, što nikako ne doprinosi rehabilitaciji i resocijalizaciji.³⁷

Socijalne veze koje se održavaju tokom perioda izvršenja kazne mogu biti važan resurs u pomoći osuđenim licima da, po izlasku, postignu pozitivne rezultate. U prva tri meseca po izlasku na slobodu na prvom mestu po važnosti je podrška porodice i prijatelja, dok su na drugom mestu uključivanje u programe koji se bavi lečenjem bolesti zavisnosti, religijom, pronalaskom zaposlenja, socijalnom zaštitom, zdravstvenom zaštitom i drugim.

Istraživanje NEOSTART-a iz 2014. godine koje je obuhvatilo 547 ispitanika koji se nalaze na izvršenju kazne zatvora u kazneno - popravnim zavodima u Požarevcu (za muškarce i za žene), Sremskoj Mitrovici i Nišu, od čega je 498 (91%) muškaraca i 49 (9%) žena, dalo je značajne podatke o tome ko su lica koja izlaze na slobodu u Srbiji i koje su njihove potrebe.³⁸

Najzastupljeniju starosnu kategoriju u uzorku činili su ispitanici od 26 do 33 godine i ispitanici od 50 do 60 godina, što se poklapa sa praksom NEOSTART-a, gde dominira starosna kategorija između 32 i 45 godina. Većina iz uzorka je pismena, a više od polovine ima završenu srednju školu ili gimnaziju dok je 26,7% ispitanika sa osnovnom školom. Međutim, veoma brz napredak tehnologije uticao je na to da je veliki procenat njih kada izađe na slobodu funkcionalno nepismeno, odnosno ne snalazi se lako sa korišćenjem novih tehnologija, poput računara i pametnih telefona.

Kada je reč o vaspitnim grupama najviše ispitanika bilo je raspoređeno u vaspitnu grupu V1 i V2³⁹, zatim slede vaspitne grupe

³⁷N. Nikolić, *Bivši osuđenici: Problem socijalnog uključivanja*, 14.11.2014, dostupno na: <http://www.euractiv.rs/srbija-i-eu/8041-bivi-osuenici-problem-socijlnog-ukljuivanja>.

³⁸J. Srnić i ostali, *Život posle zatvora: Rezultati istraživanja potreba osuđenih lica u postpenalnom periodu*, NEOSTART, Beograd, 2014, dostupno na: <http://neostart.org/wp-content/themes/NEOSTART/download/publikacija.pdf>.

³⁹ Prema Pravilniku o tretmanu *Sl. glasnik RS* 66/2015, osuđeni se razvrstavaju u grupe u odnosu na to u kom odeljenju izvršavaju kaznu. Otvoreno odeljenje je sa najviše pogodnosti i tu mogu biti razvrstani u grupu A1 i A2, poluotvoreno obuhvata B1 i B2 grupu, dok su sa najmanje pogodnosti grupe V1 i V2 u zatvorenom odeljenju.

B1 i B2, dok su grupe A1 i A2 sa najviše pogodnosti najmanje zastupljene. Ovi podaci govore da se najveći broj osuđenih lica nalazi u strogom tretmanu, gde je kontakt sa spoljnim svetom minimalan, što otežava proces privikavanja na slobodu.

Kada je reč o bolestima zavisnosti, preko polovine ispitanika je imalo neki problem sa bolestima zavisnosti, i tu skoro po pravilu dominira zavisnost od droga. Dela su uglavnom vezana ili za stavljanje u promet opojnih droga ili činjenje imovinskih krivičnih dela kako bi se došlo do novca za drogu.

Što se tiče zaposlenja pre dolaska u zatvor, dve trećine ispitanika navodi da je imalo neko zaposlenje. Najveći broj onih koji nisu imali posao kao razlog su navodili raniju osuđivanost ili su imali neki zdravstveni problem.

S obzirom na to koliko su socijalni kontakti važni tokom izvršenja kazne zatvora, ovo istraživanje se bavilo i kontaktima sa bliskim osobama, pa je pokazano da je preko 80% ispitanika imalo posete. Veći problem predstavlja ona petina koja nije imala nikakve posete i finansijsku podršku, što znači da najverovatnije neće imati na koga da se osloni kada izađe na slobodu. Kada se pogleda koliko često osuđeni imaju posete, podaci pokazuju da najveći broj njih ima posetu jednom mesečno, dok su na drugom mestu oni koji posete imaju dva do tri puta mesečno. Učestalost poseta zavisi i od tretmana u kome se lice nalazi, a s obzirom da je najviše onih u najstrožijem tretmanu, visok procenat onih sa posetama jednom mesečno je očekivan.

Većina ispitanika je rekla da će nakon izlaska iz zatvora aktivno tražiti posao (čak 81% njih), ali petina to neće učiniti. Većina će posao tražiti preko porodice i prijatelja jer se plaši diskriminacije kada se sazna da su bili osuđivani. Kao najveću prepreku u pronalaženju zaposlenja vide upravo osuđivanost i stigmiju koju nose kao bivša osuđena lica. Iskustva povratnika pokazuju da čak i kada se zaposle i

Razlika u grupama se ogleda u tome koliko osuđeno lice ima prava na pakete i posete mesečno, u kom se delu zavoda ili zatvora nalazi, da li ima pravo na vikende van zatvora itd.

pokažu kao dobri radnici, ako poslodavac kasnije sazna za osuđivanost vrlo lako se odlučuje da im da otkaz.

Ovo istraživanje ukazalo je na još jedan veoma značajan problem. Naime, čak polovina njih, u trenutku izlaska na slobodu neće imati važeća osnovna lična dokumenta, a tu se pre svega misli na ličnu kartu. Ako se u obzir uzmu podaci o finansijskoj podršci koju će imati nakon izlaska na slobodu, zaključuje se da polovina njih koji nemaju dokumenta neće imati novca da pokrene postupak dobijanja istih. Pored toga, praksa NEOSTART-a je pokazala da je i prebivalište vrlo često problem, jer niko ne želi da ih prijavi na adresu, ili ne mogu da se prijave na staru odmah jer je fiktivna. Takvo stanje stvari usporava dobijanje osnovnog dokumenta koji je važan za ostvarivanje svih drugih prava. Problem predstavljaju i suđenja koja nisu završena, što znači da se lako može desiti da ubrzo po izlasku na slobodu budu osuđeni na novu kaznu zatvora. Takav ishod lako osujeti svaki napor i promenu koji se dese po pitanju reintegracije.

Uglavnom ne očekuju pomoć od države i osim centara za socijalni rad ne prepoznaju nijednu drugu instituciju ili organizaciju kojoj mogu da se obrate. Većini će nakon izlaska iz zatvora najviše značiti podrška porodice i prijatelja.

PROGRAMSKI PRISTUP U PRUŽANJU POSTPENALNE POMOĆI I PODRŠKE

Za uspešno i sveobuhvatno sprovođenje postpenalnog prihvata, pored uključenosti svih aktera koji mogu doprineti njeogovom sprovođenju, poput državnih institucija, organizacija civilnog društva, kompanija, porodice i prijatelja, kao i društva u celini, potreban je i razrađen programski pristup. On podrazumeva posebne programe prilagođene odgovarajućoj populaciji i njihovim konkretnim potrebama. Kako je osnovna težnja ovih programa da se svako lice posmatra kao jedinka i da se svima prilazi na individualan način, a planovi postpenalnog prihvata kreiraju na osnovu ličnih potreba, stvaranje ovakvih programa pruža opšti okvir za uspešnije postupanje i mogućnost pružanja pomoći većem broju korisnika. Postpenalni programi baziraju se na primeni adekvatnih načina pomoći i podrške u zadovoljavanju potreba, ostvarivanju prava i stvaranju platforme za dalje uspešnije funkcionisanje lica u društvu.

Izazovi sa kojima se lica suočavaju nakon izlaska iz zatvora variraju od složenih potreba poput pronalaženja trajnog smeštaja, nezaposlenosti, održavanja apstinencije od zloupotrebe psihoaktivnih supstanci do nemogućnosti da usled loših komunikacijskih veština ili nepismenosti ostvare svoja osnovna prava. Zbog toga većina postpenalnih programa jeste i treba da bude usmerena na pomoć i podršku u: ostvarivanju osnovnih prava (posedovanje ličnih dokumenata, socijalna i zdravstvena zaštita itd.), obezbeđivanju prostora za stanovanje, pronalaženju zaposlenja, poboljšanju odnosa

sa porodicom i prijateljima, prihvatanju od strane šire zajednice, dodatne edukacije i jačanju životnih veština, informisanju, upućivanju, povezivanju sa institucijama i pojedincima u zajednici koji mogu da pomognu, podrška u održavanju apstinencije, medijaciji sa žrtvom krivičnog dela, kao i emotivna podrška koja je neizostavni element svakog programa postpenalog prihvata.

PROGRAMI USMERENI NA OSTVARIVANJE OSNOVNIH PRAVA

Tokom boravka u zatvorskom sistemu, gde su kretanje i kontakti sa spoljašnjim svetom ograničeni, a prenaseljenost čest problem koji onemogućava adekvatan prevaspitno - korektivni tretman, neretko se dešava da suprotno cilju tretmana osuđeno lice razvija dodatno antisocijalno ponašanje. Iz navedenih razloga osuđeno lice se više distancira od sistema i društva zbog čega se kasnije na slobodi u njega teže uklapa. Ostvarivanje osnovnih prava za njih tada postaje zadatak koji često nisu u stanju da obave bez dodatne pomoći i podrške nekoga sa strane. Zbog toga, odlazak u državne institucije sa njima ili za njih, pomoć u pisanju podnesaka i molbi, popunjavanje formulara i upućivanje na odgovarajuće institucije i organizacije može napraviti razliku između ostvarivanja osnovnih ljudskih prava i potpunog udaljavanja od socijalnog sistema i kriminalnog recidiva.

Prema istraživanju koje je 2014. godine sproveo NEOSTART⁴⁰ u Srbiji 49,9% osuđenih lica neće imati važeća lična dokumenta po isteku kazne zatvora, a više od polovine njih neće imati materijalnih sredstava da ih obezbedi. Rešavanje ovog problema sistemski od strane države, ali i na druge načine kojima civilno društvo može doprineti, obezbeđuje se osnovno pravo za funkcionisanje svakog člana društva, pa tako i lica koja izlaze iz penalne ustanove.

⁴⁰J. Srnić i ostali, *Život posle zatvora: Rezultati istraživanja potreba osuđenih lica u postpenalnom periodu*, NEOSTART, Beograd, 2014, dostupno na: <http://neostart.org/wp-content/themes/NEOSTART/download/publikacija.pdf>.

Pored podrške u dobijanju ličnih dokumenata, posebno je važno što hitnije pomoći u ostvarivanju prava iz domena zdravstvene zaštite. Potrebno je upoznati ih sa promenama koje su se dogodile u zdravstvenom sistemu za vreme njihovog boravka u zatvoru ili ih uputiti na odgovarajuću instituciju ili organizaciju koje im mogu pomoći. Ovo je naročito važno za ona lica koje odmah po izlasku moraju da nastave sa uzimanjem redovne medikamentozne terapije. Već pomenuto istraživanje, pokazalo je da oko trećine osuđenih lica ima neko hronično oboljenje za koje treba terapija i na slobodi, a više od polovine je imalo problema sa narkoticima što takođe zahteva određenju medikamentoznu terapiju kako ne bi došlo do recidiva. Posebno treba obratiti pažnju i na lečenje hepatitisa C. Istraživanja u nekim zatvorima u Americi⁴¹ pokazuju da između 17% i 40% osuđenika boluje od hepatitisa C, a u engleskim zatvorima je zabeležena stagnacija broja obolelih u poslednjih pet godina i kreće se oko 17% za žene i 6,5% za muškarace⁴², dok u zatvorima u Bugarskoj broj obolelih obuhvata jednu četvrtinu celokupne zatvorske populacije.⁴³ Iako ne postoje tačne brojke obolelih od hepatitisa C za zatvorsku populaciju u Srbiji, na osnovu istraživanja broja obolelih u opštoj populaciji može se pretpostaviti da postoji potreba za lečenjem ove bolesti kod jednog broja bivših osuđenih lica. Često osuđena lica ne poseduju dovoljno osnovnih informacija o načinu širenja bolesti kao ni o načinima lečenja iste. Praksa NEOSTART-a je pokazala da kada im se predoče mogućnosti lečenja, često se odlučuju na taj korak (a to zahteva potpunu apstinenciju od droga) gde vidimo da je pružanje potpunih informacija, kao i upućivanje na odgovarajuće institucije i

⁴¹*Treatment of Hepatitis C in a Correctional Setting*, Hepatitis c Online, 2016, dostupno na: <http://www.hepatitisc.uw.edu/pdf/special-populations-situations/treatment-corrections/core-concept/all>.

⁴²*Hepatitis C in the UK: 2015 report*, Public Health England, 2015, dostupno na: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/448710/NEW_FINAL_HCV_2015_IN_THE_UK_REPORT_28072015_v2.pdf.

⁴³G. Popov i I. Dikov, Prevalence of hepatitis C virus infection among inmates of Bulgarian prisons, dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/286768743_Prevalence_of_hepatitis_C_virus_infection_among_inmates_of_Bulgarian_prisons

organizacije ključno, jer kako često navode, i ranije bi to uradili samo nisu znali kako.

PROGRAMI USMERENI NA OBEZBEĐIVANJE PROSTORA ZA STANOVANJE

Bez zadovoljenja osnovnih ljudskih potreba, poput krova nad glavom, ne možemo računati na uspešnu reintegraciju bivših osuđenih lica. Nesigurnost koju nosi saznanje da od izlaska na slobodu lice neće imati gde da ode predstavlja veliki faktor rizika za kriminalni povrat. Jedno istraživanje⁴⁴ je pokazalo da je čak preko 50% beskućnika bilo u zatvoru i da su na društveno neprihvatljive načine pronalazili prenoćište. U najvećem broju slučajeva činili su lakša krivična dela da bi bili uhapšeni, dok je 28% žena prijavilo da je imalo neželjene seksualne partnere da bi zadovoljilo potrebu za prenoćištem. Bez porodice ili prijatelja kojima bi se obratili za pomoć u ovakvim situacijama ova osuđena lica stavljena su u poziciju da odmah po izlasku na slobodu vrše krivična dela kako bi zadovoljili osnovne egzistencijalne potrebe. U gradu Njujorku od celokupnog broja otpuštenih iz zatvora 20% su beskućnici⁴⁵. Ne postoji statistika broja beskućnika koji izlaze iz kaznenog sistema u Srbiji, ali posmatrajući istraživanje iz 2014. godine i podatke vezane za podršku nakon izlaska na slobodu i praksu NEOSTART-a možemo slobodno reći da je ovo čest problem među ovom populacijom.

Tri su glavna razloga za ovakvu situaciju. Prvi je taj da se lica koje izlaze iz zatvora suočavaju sa istim socijalnim i ekonomskim poteškoćama koji vode do beskućništva kao i druge grupe. Drugi je prošla osuđivanost, odnosno krivični dosije i prateće teškoće zbog

⁴⁴K. Reeve & S. Coward, *Hidden Homelessness: Life on the Margins, The experiences of homeless people living in squats*, Crisis, London, 2004, dostupno na: http://www.shu.ac.uk/research/cresr/sites/shu.ac.uk/files/hidden-homelessness-life-margins_0.pdf

⁴⁵N. Rodriguez & B. Brown, *Preventing Homelessness Among People Leaving Prison, State Sentencing and corrections program, Vera Institute of Justice*, 2003, dostupno na: http://www.prisonpolicy.org/scans/vera/209_407.pdf.

otežane mogućnosti da iz tog razloga pronađu posao ili obezbede smeštaj načinima inače dostupnim onima koji nisu bili osuđivani. Treći razlog je nedostatak jasne podele odgovornosti i obaveza između državnih institucija i civilnog društva nad ovim problemom.⁴⁶ Socijalni sistemi i njihovi kapaciteti se razlikuju od zemlje do zemlje, a time i broj osoba koje u tim zemljama mogu računati da će država rešiti taj problem.

U pozitivne primere ubraja se Švedska, koja u sklopu svog postpenalnog sistema ima ponudu socijalnih stanova za najugroženije. U Austriji takođe postoji ovakva praksa, a najveći deo postpenalnog sistema počiva na bliskoj saradnji organizacije Neustart i države koja je pomaže, kako bi za korisnike ovih stanova obezbedili sveobuhvatnu podršku u postpenalnom periodu. Velika Britanija se u ovoj oblasti pored socijalnih stanova oslanja na saradnju sa organizacijama civilnog društva (kuće na pola puta), koje nude mnoštvo specifičnih postpenalnih programa koji se često kombinuju sa programom 12 koraka ili programom kontrole besa radi boljih rezultata i kompletnijeg pristupa problemu.⁴⁷ U SAD obim aktivnosti i način njihovog sprovođenja na rešavanju ovih problema varira od države do države, od projektno baziranih aktivnosti fokusiranih na mali broj korisnika do traženja sistemskih rešenja kroz izgradnju i raspodelu socijalnih stanova. Bez obzira na obim aktivnosti koje se usmeravaju ka smanjenju beskućništva kod ove populacije, one su uglavnom fokusirane na tri glavna cilja: sprečavanje ranijeg napuštanja zatvora ako ne postoji smeštaj, pružanje smeštaja u sklopu nastavka tretmana lečenja bolesti zavisnosti i pružanja smeštaja u sklopu šireg programa planiranja prelaznog perioda.⁴⁸

⁴⁶*Ibid.*

⁴⁷J. McGuire, What works in reducing reoffending in young adults? A Rapid Evidence Assessment, National Offender Management Service, 2015, dostupno na: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/449347/reducing-reoffending-in-adults.pdf.

⁴⁸N. Rodriguez & B. Brown, Preventing Homelessness Among People Leaving Prison, State Sentencing and corrections program, Vera Institute of Justice, 2003, dostupno na: http://www.prisonpolicy.org/scans/vera/209_407.pdf.

Jedan od načina prevazilaženja ovog problema jesu „kuće na pola puta“, domovi u kojima borave bivša osuđena lica, a koja pored osnovnog smeštaja mogu obuhvatati i uključivanje u druge programe gde bi se multidisciplinarnim pristupom radilo na rešavanju problema sa kojima se suočavaju. U njima borave sve dok ne postanu samostalni u svakodnevnom životu i ukloni se ili se smanji uticaj rizika koji mogu da dovedu do kriminalnog recidiva⁴⁹.

PROGRAMI USMERENI NA PRONALAZENJE ZAPOSLENJA

Jedan od glavnih faktora za uspešnu reintegraciju bivših osuđenih lica predstavlja mogućnost da pronađu posao i tako žive od svog rada. Pronalazak zaposlenja otvara nove mogućnosti za rad sa ovim licima i čini proces reintegracije boljim, jer finansijska nezavisnost i zarađivanje sredstava za život na legalan način jesu ključni za sprečavanje novih krivičnih dela.

Većina njih je u nekom trenutku svog života imala posao, preko 70%, a nakon izlaska žele stabilan i legalan izvor prihoda.⁵⁰Kako je praksa pokazala, ono što se pojavljuje kao najčešći problem u ostvarivanju ovog cilja jesu nizak nivo obrazovanja, sa velikim brojem nepismenih ili funkcionalno nepismenih, nedovoljno radnog iskustva, ranija osuđivanost, ali i nedovoljna motivacija. Na motivaciji prvo treba raditi. U nekim slučajevima da bi se ostvario pomak potrebno je pomiriti nisko samopouzdanje i visoka očekivanja, prevladati strahove od odbijanja i zadržati entuzijazam. Iskustva govore da oni koji ne odustanu posle prva dva dolaska u program namenjen pronalasku zaposlenja, uglavnom pronađu stabilan posao najduže u roku od tri meseca⁵¹.

⁴⁹Vidi: https://en.wikipedia.org/wiki/Halfway_house.

⁵⁰J. Srnić i ostali, *Život posle zatvora: Rezultati istraživanja potreba osuđenih lica u postpenalnom periodu*, NEOSTART, Beograd, 2014, dostupno na: <http://neostart.org/wp-content/themes/NEOSTART/download/publikacija.pdf>.

⁵¹ Podaci su na osnovu internih dokumentata organizacije NEOSTART koji daju statističke pokazatelje o uspešnosti programa.

Iako su bivšim osuđenim licima vrlo često dostupna skoro sva sredstva potrebna za traženje posla, oni češće teže da se u toku tog procesa zadrže samo u užem krugu ljudi zasnovanog na ličnim poznanstvima prijatelja i porodice.⁵² Sa druge strane oni koji nemaju potrebne resurse za aktivno traženje posla (pristup internetu, telefon, znanja o pretraživanju oglasa za posao itd.) i porodicu i prijatelje koji će pomoći da se negde zaposle na osnovu ličnih kontakata u još su nezavidnijem položaju. Zato je neophodno da programi usmereni na zapošljavanje budu takvi da se sa svakim može individualno raditi.

Dobar program usmeren na zapošljavanje pored dostupnosti potrebnih resursa za aktivan proces traženja posla, treba da omogući obuku za razgovor sa poslodavcima, obuku u pisanju radne biografije, kao i dodatna obrazovanja i osposobljavanja. Važno je naglasiti da se pronalaskom zaposlenja sam proces podrške i rada sa licem ne završava uvek. Često im je potrebna emotivna podrška i razumevanje u prvim mesecima rada dok se naviknu na novi životni tempo, a nekada žele da pronađu bolji posao od trenutnog pa se proces traženja nastavlja.

PROGRAMI USMERENI NA PORODICE OSUĐENIH LICA

Odlazak člana porodice u zatvor, pored očiglednog uticaja na osuđeno lice ima i značajan uticaj na porodicu. Porodične veze osuđenih lica su kompleksnije nego što se čini. Ona može biti njegova primarna porodica ili bračna i vanbračna zajednica koja uključuje decu. Njihov odnos prema deci se razlikuje. Neka deca žive sa njima, neku decu redovno viđaju i finansijski obezbeđuju, a neku decu niti viđaju niti finansijski podržavaju.⁵³

⁵²A. L. Solomon, *Understanding The Challenges Of Prisoner Reentry: Research Findings from the Urban Institute's Prisoner Reentry Portfolio*, Urban Institute, Justice Policy Center, 2006, dostupno na: <http://www.urban.org/sites/default/files/alfresco/publication-pdfs/411289-Understanding-the-Challenges-of-Prisoner-Reentry.PDF>.

⁵³C. F. Hairston, *Prisoners and families: Parenting issues during incarceration. Paper presented at National Policy Conference, From Prison to Home: The Effect of*

Porodice su najčešće glavni izvor emocionalne, praktične i finansijske podrške osuđenim licima u toku služenja kazne, ali i nakon izlaska na slobodu. Održati te veze znači održati bazu iz koje se bivša osuđena lica mogu vratiti u svakodnevno funkcionisanje suočavajući se sa manje problema ili ih lakše prevazilaziti nego kada ta podrška izostaje.

Porodična dinamika se menja samim odlaskom njenog člana na izdržavanje kazne, a zatim se ponovo menja njegovim povratkom u porodicu. Uključivanje porodice u rad zajedno sa osuđenim licem u neki od specijalizovanih programa može im pomoći da prevaziđu probleme u komunikaciji i razviju zdraviju porodičnu atmosferu, podižući tako svoje kapacitete podrške i povećavajući šanse za uspešnu reintegraciju svog člana. Priprema porodice za izlazak člana porodice na slobodu je ključna za uspešnu resocijalizaciju osuđenika i počinje već pri prvom kontaktu sa porodicom. Bez obzira na to što se porodice osuđenika najčešće suočavaju sa istom ili sličnom vrstom problema, svaka porodica je specifična, njihove potrebe su različite i svakoj treba prilaziti kao jednom novom sistemu.

Porodični krugovi dobrodošlice su jedan od programa koji može pomoći u stvaranju platforme za zdraviju komunikaciju kada su odnosi u porodici narušeni. Sama tehnika nema ambicija da popravi odnose, reši probleme ili izleči pojedine članove, već da pruži mogućnost porodici da preispita svoje odnose, poboljša komunikaciju i izgradi poverenje. Inicijalno su osmišljeni za sprovođenje u zatvorskim uslovima i za rad sa maloletnicima, a mogu se koristiti i nakon izlaska člana porodice iz zatvora. Porodični krugovi su vrlo korsini za stvaranje novih dogovora između članova kao i pravljenje planova za nastupajući period⁵⁴.

Incarceration and Reentry on Children, Families and Communities, 2001, dostupno na: <http://www.urban.org/sites/default/files/alfresco/publication-pdfs/410628-Prisoners-and-Families-Parenting-Issues-During-Incarceration.PDF>.

⁵⁴L. Walker, Huikahi Restorative Circles: Group Process for Self- Directed Reentry Planning and Family Healing; Hawai'i Friends of Justice & Civic Education, *European Journal of Probation*, University of Bucharest, 2010, 2(2), str. 76-95.

Drugi načini da se porodica uključi u rad su redovni kontakti trećeg lica sa njenim članovima, davanje informacija i upućivanje na institucije i organizacije, kao i pružanje emotivne i psihološke podrške kroz savetovalište, a u zavisnosti od potreba porodice i njene dinamike, sa članovima porodica se može raditi grupno ili individualno.

PROGRAMI USMERENI NA SAVETODAVNI RAD

Nakon što reše bazične probleme, poput smeštaja i zaposlenja, ali vrlo često i u toku tih procesa, bivšim osuđenim licima potrebna je dodatna pomoć u vidu psihološke i emotivne podrške. Komplikovani odnosi u porodici, otežana komunikacija, obnavljanje ili stvaranje novih poznanstava i prijateljstava predstavljaju polja kojima je potrebno posvetiti posebnu pažnju u procesu reintegracije.

Kroz program posebno dizajniran da pruži ovakvu vrstu pomoći korisnici se uz pomoć stručnjaka mogu posvetiti rešavaju konkretnih, ali i emotivnih problema. Sam savetodavni rad poželjno je da sprovede stručnjaci iz te oblasti jer se nestručnost vrlo lako može negativno odraziti na samu ličnost i napraviti više štete nego koristi. U radu se mogu primenjivati različite tehnike, a poseban fokus se stavlja na rešavanje problema u odnosima sa bliskim osobama, kao i prevazilaženje negativnih emocionalnih reakcija poput depresije, stahova, besa, frustriranosti. Rad u okviru ovakvih programa doprinosi jačanju ličnosti, kroz uspostavljanje emocionalne stabilnosti, poboljšanje komunikacije, spremnosti da ostvare bliskost i povrati poverenje u ljude. Ovo doprinosi kvalitetnijoj reintegraciji kao i opštoj spremnosti da se suoče sa predstojećim životnim teškoćama.

SPECIJALIZOVANI PROGRAMI

U zemljama gde se postpenalni programi sprovede već duže vreme, poput Austrije, Engleske, Amerike, Švedske, Australije i Novog Zelanda, u usponu je praksa pravljenja usko specijalizovanih programa u odnosu na specifičnost određene populacije unutar

generalne populacije bivših osuđenih lica. Specifičnosti su u odnosu na njihovu demografsku strukturu, kulturološko nasleđe ili geografske posebnosti koje zahtevaju odgovarajuća odstupanja od osnovnih programa ili čak u nekim slučajevima formiranje potpuno zasebne grupe programa. Oni se baziraju na iskustvima široko postavljenih postpenalnih programa kao i daljim pretpostavkama, istraživanjima i studijama kojima se potvrđuje veća uspešnost postpenalnih programa kada su konkretnije okrenuti specifičnoj korisničkoj populaciji.

Jedan od primera takve prakse je program naročito fokusiran na žene⁵⁵ koje svoju kaznu služe zbog zloupotrebe psihoaktivnih supstanci ili krivičnog dela usko povezanog sa tim, a imaju istoriju zlostavljanja ili zanemarivanja svoje dece. Ovaj program okrenut je pružanju mogućnosti pomirenja, odnosno približavanja majke i dece putem detaljnih priprema i obuka. Tehnike kojima se stvara platforma za komunikaciju su različite ali je najčešće zastupljeno snimanje i razmena video zapisa putem kojih se odvija najveći deo komunikacije.

Iako mogu biti uključeni u veliki broj postojećih postpenalnih programa, često se kreiraju posebni programi za pripremu maloletnih izvršioaca krivičnih dela za izlazak na slobodu, kao i posebni programi za njihov postpenalni prihvata. Dobar primer su porodične konferencije⁵⁶ kojima se obezbeđuje podrška i zadobija, ali i zahteva poverenje maloletnika koji izlazi na slobodu. Svaki učesnik iznosi načine na koje može pomoći osobi koja izlazi na slobodu, a ona daje svoje obećanje da će te resurse koristiti na način na koji se dogovore nakon čega se sačinjava pisani dogovor o zaduženjima svakog ponaosob. Ova tehnika kod bivšeg osuđenog lica stvara osećaj sigurnosti i podržanosti od strane celokupne zajednice kao i povratni

⁵⁵ *Family Reintegration and Reentry Pilot Program for Female Offenders*, dostupno na: <http://curry.virginia.edu/research/projects/family-reintegration-and-reentry-pilot-program-for-female-offenders>.

⁵⁶ L. Walker, Huikahi Restorative Circles: Group Process for Self-Directed Reentry Planning and Family Healing; Hawai'i Friends of Justice & Civic Education, *European Journal of Probation*, University of Bucharest, 2010, 2(2), str. 76-95.

osećaj pozitivnog nadzora, a ujedno rađa osećaj sramote u slučaju da prekrši dogovor.

Prema nekim podacima čak 80% ljudi u zatvoru zloupotrebljava droge ili alkohol, a među onima koji se vrata u zatvor u periodu od tri godine nakon isteka kazne 73% nije završilo nijedan tretman lečenja bolesti zavisnosti, a nešto malo manje od trećine jeste.⁵⁷ Čak i posle više godina apstinencije u zatvoru ovim osobama potrebna je posebna vrsta pomoći i podrške kako bi održali apstinenciju. U svetu se najčešće primenjuju modeli poput grupa samopomoći ili programa 12 koraka⁵⁸, ali i poseban rad sa porodicama zavisnika. Primer za to je multidimenzionalna porodična terapija koja se sprovodi u Švedskoj⁵⁹ ili program 12 koraka koji je najzastupljeniji u Engleskoj, a koji sprovode mnoge organizacije poput REPT-a i sa kojim se započinje dok je osoba još na izdržavanju kazne dok se nakon isteka kazne nastavlja u udruženju zavisnika Narcotics Anonymous.⁶⁰

SISTEMI POSTPENALNIH PROGRAMA

U zemljama sa razvijenom postpenalnom praksom česta je pojava stvaranja sistema programa koji se sastoje od nekoliko različitih paralelno sprovedenih programa okrenutih zadovoljavanju konkretnih potreba objedinjenih u jedinstvenu celinu, odnosno sistem. Ovakav pristup ne samo da efikasnije pomaže korisnicima tih programa da se nakon godina izolovanosti ponovo uključe u društvo nego i na višem nivou direktno utiče na socijalne, ekonomske i druge faktore u društvu poput smanjenja nezaposlenosti, beskućništva, opadanja broja određenih krivičnih dela, ali i smanjenja širenja polno prenosivih bolesti.⁶¹

⁵⁷Vidi na: <http://www.dualdiagnosis.org/jail-time-drug-users/>.

⁵⁸Vidi više na: <http://www.na-srbija.org/12koraka.php>.

⁵⁹Vidi na: <http://www.mdft.org>.

⁶⁰Vidi na: www.na-srbija.org

⁶¹National Directory of Programs for Women with Criminal Justice Involvement, dostupno na: <http://nicic.gov/wodp/>.

ULOGA DRŽAVE I CIVILNOG DRUŠTVA U PRUŽANJU POSTPENALNE POMOĆI I PODRŠKE

Važnost civilnog sektora uviđa se već na samom početku kada govorimo o istorijskom razvoju postpenalne pomoći i podrške, jer je sve počelo dobrotvornim aktivnostima pojedinaca nezavisno od države i njene regulative. Pored toga, postpenalni period vrlo često bude zanemaren u zakonskim regulativama, a sama uloga civilnog sektora i jeste da pokuša da nadomesti nedostatke formalnog sistema. Uz sve to, jasno je da civilni sektor pre svega pomaže tamo gde se lica nalaze na margini društva, a bivša osuđena lica lako dođu do te margine. U modernom društvu, država i civilni sektor treba da saraduju tako što će država imati dobre zakone a civilni sektor dobre programe na koje se zakoni naslanjaju.

Koliko god država bila uključena u postpenalni prihvata, u pružanju pomoći doprinos humanitarnih i civilnih organizacija je veliki. U nekim državama, postpenalni prihvata je u potpunosti prepušten civilnom sektoru, a u nekima je delimično i po potrebi. Tako u Teksasu propisi govore da je država obavezna da podrži svaku inicijativu volonterskih organizacija koja je usmerena na sprovođenje različitih programa postpenalne pomoći.⁶² Za ovakvim rešenjima ne zaostaje ni domaće zakonodavstvo, posebno ako se vratimo na regulative u aktuelnom Zakonu o izvršenju krivičnih sankcija koji jasno definiše da

⁶²A. Batrićević i J. Smić, Uloga udruženja građana u postpenalnom periodu, *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 2013, 51(2), str. 129-155,

prilikom izrade plana pripreme za otpust treba konsultovati i uključiti sve aktere, pa i civilni sektor.⁶³

Tako je u Engleskoj 1924. godine osnovano Centralno udruženje za pomoć otpuštenim osuđenima, koje je oktobra 1960. godine promenilo naziv u Nacionalna asocijacija udruženja za pomoć otpuštenim osuđenima, a u martu 1966. godine u Nacionalna asocijacija za brigu o delinkventima (NACRO ili National Association for the Care and Resettlement of Offenders). Tokom vremena NACRO je prerastao u najveću dobrotvornu organizaciju čije su aktivnosti bile usmerene na pitanja u oblasti krivičnog pravosuđa u Engleskoj i Velsu. Ova asocijacija je sedamdesetih i osamdesetih godina aktivno učestvovala u kreiranju politike britanske Vlade, odnosno Ministarstva unutrašnjih poslova, i to u onom delu rada Ministarstva koji se odnosi na zatvore i službu probacije.⁶⁴ Danas je najveća neprofitna organizacija koja se preko 40 godina bavi ovom problematikom u preko 200 lokalnih zajednica širom Engleske i Velsa⁶⁵, čiji tim uključuje čak 1.400 zaposlenih i volontera. Ova organizacija sprovodi svoje aktivnosti kroz tri oblasti: 1) prevencija kriminaliteta; 2) rad sa prestupnicima i 3) postpenalni prihvat. U okviru programa posvećenog postpenalnom prihvatu, NACRO radi sa bivšim osuđenim licima kako bi im pomogao da reše svoje probleme kroz promenu svog ponašanja, podržava ih i pomaže prilikom pronalaženja i zadržavanja smeštaja i asistira im prilikom vraćanja u obrazovni sistem ili na tržište rada. U okviru ove organizacije u Notingemu je 1990. osnovana neka vrsta kuće na pola puta („Basford House“) u cilju obezbeđivanja podrške u rešavanju stambenog problema učinilaca najtežih krivičnih dela.

U Velikoj Britaniji danas pored pomenute organizacije NACRO postoji veliki broj dobrovoljnih organizacija koje pružaju usluge bivšim osuđenim licima i zajedno sa određenim državnim organima pomažu pojedincima da pronađu posao, da se dodatno obrazuju, itd. Tako na

⁶³Član 186, stav 1 ZIKS Sl. glasnik 55/2014

⁶⁴Vidi na: <https://en.wikipedia.org/wiki/Nacro>.

⁶⁵Vidi vna: <http://www.nacro.org.uk>

primer, organizacija Kuća Svetog Leonarda⁶⁶ obezbeđuje bivšim osuđenim licima smeštaj (privremeni i stalni) i sprovodi programe podrške za povratak u društvo. Imaju individualna i grupna savetovanja, programe razvoja životnih veština, program održavanja apstinencije od psihoaktivnih supstanci, pomoć prilikom povezivanja sa servisima dostupnim u zajednici, edukacije u cilju prekvalifikacije i zaposlenja i ostvarivanje socijalnih prava. Dobrovoljna organizacija Krugovi podrške i odgovornosti⁶⁷ je grupa volontera iz lokalne zajednice koji formiraju krug podrške oko bivših osuđenih lica. Ovi krugovi su uglavnom usmereni na seksualne prestupnike. Svaki krug ima šest volontera gde je bivše osuđeno lice „srž grupe“ („Core Memmber“). Cilj je da se uspostavi podržavajuća socijalna mreža oko lica što će ga motivisati da preuzme odgovornost za svoje postupke. Grupa pruža podršku u najrazličitijim oblastima, kako bi razvili životne veštine i radili na sebi. Volonteri su u potpunosti upoznati sa prošlošću osuđenog, prihvataju ga i pomažu da radi na sebi. Kontakti mogu da budu i grupni i individualni, lični i preko telefona. Kontakti su česti na početku, jedan susret nedeljno, a vremenom su sve ređi. Dužina uključenosti u program je do 12 meseci ili duže ukoliko se proceni da je potrebno. Fondacija Sent Džajls⁶⁸ pruža bivšim osuđenim licima pomoć u pronalaženju smeštaja i zaposlenja. Posebno im je cilj da pomognu u pronalaženju zaposlenja i trude se da angažuju bivša osuđena lica za rad u organizaciji kad god je to moguće. Od 150 zaposlenih u fondaciji, čak njih 40 su bivša osuđena lica. Osuđenike čekaju već na kapiji, kada ih zatvorska služba obavesti da je nekome potreban smeštaj i pomoć pri reintegraciji. Ovakva podrška je posebno potrebna ako se radi o nekome ko je imao dugu zatvorsku kaznu.⁶⁹

⁶⁶Vidi na: <http://slministries.org/slh/>

⁶⁷Vidi na: <http://www.circles-uk.org.uk/about-circles/what-is-a-circle-of-support-and-accountability>

⁶⁸Vidi na: <http://www.stgilesfoundation.org/>

⁶⁹Vidi na: <http://www.politika.rs/sr/clanak/157619/Region/Sloboda-u-senci-zatvorskih-resetaka>

Pomenućemo još nekoliko organizacija koje se u svetu bave pružanjem postpenalne podrške. „Pomoć posle zatvora“⁷⁰ je organizacija iz Irske koja je osnovana 2009. godine sa ciljem pružanja podrške bivšim osuđenim licima, njihovim porodicama i žrtvama kriminaliteta. Porodicama osuđenih lica pružaju usluge savetovanja, rade medijaciju i povezuju ih sa servisima dostupnim u zajednici. Za žrtve kriminaliteta imaju telefonsku sos liniju, savetovanje i pružaju podršku u ostvarivanju prava koje omogućavaju servisi u lokalnoj zajednici. Pružaju i pomoć osuđenim licima koja čekaju na izvršenje kazne zatvora tako što im daju informacije o pravilima u zatvoru, njihovim pravima unutra, pomažu im da ostanu u kontaktu sa voljenim osobama i imaju savetodavni rad. Podršku pružaju i onima koji se još uvek nalaze u zatvoru, posebno na polju ostvarivanja osnovnih prava. Bivšim osuđenim licima podršku pružaju na tri načina. Prvi je kroz obezbeđivanje osobe koja pruža podršku tokom reintegracije. Zatim daju podršku u pravljenju plana povratka u zajednicu koji je individualan i vodi se željama i mogućnostima samog lica koje je otpušteno. Na kraju, povezuju ga sa servisima dostupnim u zajednici na koje može da se osloni i kada podrška organizacije prestane, kako bi postignute promene po pitanju uspešne reintegracije bile održive. Podršku obuhvata telefonsku liniju za davanje informacija, savetodavni servis, zastupanje, pomoć pri ostvarivanju prava iz socijalne zaštite, rešavanje problema stanovanja, pomoć pri održavanju apstinencije od alkohola i droga, razne edukacije, razvoj veština za povratak u zajednicu i povezivanje sa drugim organizacijama/ustanovama/agencijama koje pružaju podršku. Takođe, svoje aktivnosti usmeravaju i na mlade počiniocce krivičnih dela, kroz vođenje slučaja, pre nego što dođe do zatvaranja. Treba spomenuti i njihove preventivne aktivnosti koje sprovode u srednjim školama, gde srednjoškolce upoznaju sa funkcionisanjem pravnog i zatvorskog sistema i ukazuju im na posledice koje ih mogu snaći ukoliko krenu sa vršenjem krivičnih dela.

⁷⁰Vidi na: <http://careafterprison.ie/>

KRIS⁷¹ u Švedskoj, predstavlja organizaciju koja je specifična po tome što su njeni članovi upravo bivša osuđena lica. Bivši kriminalci i zavisnici pomažu jedni drugima da se vrate u zajednicu. Postoje od 1997. godine, i svojim radom i rezultatima do danas su stekli veliko poverenje švedskog društva pa i samog kralja i kraljice. Počeli su sa 11 članova a danas broje preko 5000, od čega je 900 članova aktivno u pružanju podrške novima koji dolaze. Ovakva organizacija danas postoji i u Danskoj, Finskoj, Belorusiji i Rusiji. Kada su se osnivali pošli su od ideje da bivša osuđena lica kada izađu na slobodu često kod sebe imaju samo torbu i imenik sa brojevima starih prijatelja i da ne znaju kako dalje. Međutim, pružanje podrške ne ograničavaju samo na one koji su bili u zatvoru. Oni je pružaju svakome ko je imao problema sa psihoaktivnim supstancama ili je vršio krivična dela ali nije bio osuđen. Preko 200 lica svake godine dobije njihovu pomoć. Pomoć počinje još tri meseca pre isteka kazne, kada jedan predstavnik organizacije poseti osuđeno lice u zatvoru i upozna se sa njegovim problemima. Osuđenom licu se od prvog dana pruža podrška, a da bi je dobio potrebno je da dobrovoljno pristane da bude njihov član. Da bi postao član potrebno je da poštuje četiri osnovna načela: iskrenost, potpuna apstinencija od bilo kojih supstanci koje menjaju svest (alkohol, droge i lekovi), iskreno prijateljstvo i solidarnost. Podršku pružaju članovi koji imaju isto životno iskustvo kao lice koje se priključuje a koji su uspeli da se vrate na „pravi put“. Polaze od toga da su svi jednaki i da je svako zaslužuje dostojanstven život. Svaki član ima pravo da drugog člana kada god misli da treba testira na neku supstancu. Ukoliko se utvrdi da je pozitivan članstvo prestaje, ali mu se pruža mogućnost da krene na lečenje i kada ponovo uspostavi apstinenciju da se vrati. Lice može biti član KRIS-a sve dok poštuje osnovna četiri načela. Zavisno od potreba koje lice ima, oni pružaju smeštaj, određene obuke, pomažu u pronalaženju zaposlenja itd. Kada se osamostale bivša osuđena lica dolaze na sastanke sa članovima kako bi nastavili da imaju podršku i da bi se osećali dobro među onima koji su prošli isto što i oni i u potpunosti ih

⁷¹Vidi na: <http://kris.a.se/>.

razumeju. Program kroz koji pružaju smeštaj nije u potpunosti isti u svim gradovima ali ima nekoliko sličnih aktivnosti. Bivše osuđeno lice je u početku smešteno u kuću gde ima jasno određene aktivnosti koje treba da radi. Ko ispoštuje sve što se od njega očekuje napreduje i dobija više pogodnosti. Prvi korak u osamostaljivanju je kada dobije stan u gradu koji je rentiran za njega i posao. Ako uspe da zadrži posao i da dođe do toga da sam sebi plaća kiju ili obezbedi drugi smeštaj, smatra se da reintegracija završena i program se završava. On naravno i dalje ima podršku od strane drugih članova kroz sastanke i kontakte i nastavlja da bude član. Ovde je važno napomenuti, da u velikoj meri pomaže socijalni sistem koji ima Švedska, tako da veliki deo materijalnih troškova ovih programa pokriva sama država. Oni članovi koji postanu zaposleni prolaze ozbiljne kurseve i obuke i postaju pravi stručnjaci iz oblasti rada sa kriminalnim ličnostima. Pored toga, organizacija sprovodi razne preventivne aktivnosti koje su usmerene na mlade. Danas imaju toliko poverenje same države, da ih zaposleni u zatvorima kontaktiraju kada se neko otpušta da ga preuzmu. Važno je samo da se razgovor obavi tri meseca pre otpusta.

Crveni krst Australije⁷² uviđajući da svake godine raste broj lica koja se nalaze u zatvorima koja se prilikom izlaska na slobodu, kao i njihove porodice susreću sa nizom problema odlučuje da pokrene aktivnosti kojima će pomoći ovoj kategoriji. Cilj im je da odrasli i mladi koji izlaze iz penalnih ustanova putem podrške koju im pružaju povećaju svoje kapacitete za reintegraciju u društvo i ostvare pozitivne društvene veze. Sprovode sledeće programe: podrška onima koji se trenutno nalaze u zatvoru od strane onih koji imaju slično iskustvo; lična i praktična podrška članovima porodice koji odlaze u posetu svom zatvorenom članu; nutricionistička edukacija; programi edukacije o prepoznavanju i reakciji na probleme zavisnosti od alkohola i droga; podrška mladim prestupnicima kroz uključivanje u sportske aktivnosti; treninzi o mentalnom zdravlju namenjeni mladima u zatvorima i vaspitno – popravnim ustanovama; i mentorstvo

⁷²Vidi na: <http://www.redcross.org.au/offenders-and-their-families.aspx>.

mladima koji izlaze iz penalnih ustanova (pravljenje planova za budućnost, uspostavljanje socijalnih veza, povezivanje sa institucijama).

O iskustvima domaćih organizacija ne možemo da govorimo. Iako prema podacima dostupnim na sajtu Agencije za privredne registre stoji da je registrovano desetak organizacija za zaštitu prava osuđenih lica i pomoć nakon izvršenja kazne zatvora, u trenutku pisanja ove publikacije gotovo nijedna nema aktivne programe i projekte koji su usmereni na ovu populaciju. Ohrabrujuće je to što mnoge organizacije kojima bivša osuđena lica nisu primarna kategorija, već se bave marginalizovanim grupama svoje aktivnosti usmeravaju i na ovu grupaciju. Svakako će menjanju ovakvog stanja, odnosno još većem uključivanju civilnog društva u polje postpenalne pomoći doprineti menjanje zakonskih regulativa i ranije pomenutih strategija i akcionih planova koji bi trebalo da ih prate.

O tome gde je mesto civilnog sektora u ovoj oblasti vidimo na osnovu aktivnosti i delovanja organizacija u svetu. Pre svega, tu je emotivna podrška, jer su sve organizacije pokrećući svoje programe i aktivnosti uviđale da je proces reintegracije težak i osujećen iz mnogo razloga kao i da je jedna snažna i kontinuirana podrška veoma potrebna. Ona se pruža na različite načine, od individualne do grupne, od grupe ljudi koji imaju slično iskustvo do volontera koji nisu imali to iskustvo, od ličnog do telefonskog kontakta, preko voditelja slučaja do jednostavnog usmeravanja na druge institucije koje mogu da pomognu.

Vidimo da je pitanje smeštaja, hrane i odeće problem i u mnogo razvijenijim društvima od našeg. Očigledno da formalni sistem nema mnogo sluha za taj problem, pa ga prepušta civilnom društvu koje obezbeđuje trajni ili privremeni smeštaj. Primetno je da se o ovome posebno vodi računa kada su u pitanju duge kazne i teška krivična dela.

Polje u kome je veoma potrebna podrška i u kome je u najvećem procentu uzrok kriminaliteta je održavanje apstinencije. Gotovo svaka

organizacija prepoznaje da je održavanje apstinencije težak proces ali neophodan za povratak u prosocijalne tokove.

Povezivanje sa drugim institucijama i pomoć pri ostvarivanju prava je deo koji je neophodno da pokrije civilni sektor. Osuđena lica su vrlo često loše informisana o svojim pravima kao i o tome koje im institucije i na koji način mogu pomoći što je posledica duge izolacije. Već u prvim danima slobode lice treba da radi na ostvarivanju svojih prava, počev od ličnih dokumenata (lične karte), preko zdravstvene nege pa do ostvarivanja prava iz domena socijalne pomoći i drugih prava. Birokratija i diskriminacija mogu vrlo lako osujetiti njihove napore, ali pravilno upućivanje i usmeravanje koje na sebe, kroz programe, može preuzeti civilni sektor predstavlja pravi put podrške.

Naravno, ne smemo izostaviti članove porodice i šireg okruženja. Zatvaranjem osuđenog lica u penalnu ustanovu ne pati samo ono, već cela situacija utiče negativno na ljude u najbližem okruženju, a oni su ti koji treba da budu podrška kako tokom kazne tako i nakon izlaska na slobodu. Podrška je emotivno i materijalno iscrpljujući procesi, pa je određena podrška potrebna i njima. Stoga ne čudi što su tu činjenicu prepoznale mnoge organizacije.

Polje u kome civilni sektor može da deluje je širi od gore navedenog. Njegova nezavisnost od države omogućava da se uključi uvek tamo gde ona nema mehanizme da pomogne.

Sa druge strane, država ima zadatak da zakonskom regulativom dobro definiše pitanje postpenalnog tretmana i omogući saradnju sa civilnim sektorom tako što će otvoriti vrata penalnih ustanova. Informacija o potrebama lica koje izlazi može doći samo iz ustanove, a država je tu da omogući da ta informacija stigne do servisa koji može da pruži podršku. Ona je tu da zaštiti osnovna ljudska prava svakog lica, pa i osuđenog lica i reaguje kada se sazna za kršenje tih prava. Njen zadatak je da razvije mehanizme protiv diskriminacije ovih lica, da na tržištu rada podstiče njihovo zapošljavanje, ali i izdvaja određena sredstva iz budžeta usmerena na postpenalne aktivnosti. Službenici koji predstavljaju državu treba

da budu senzibilisani za ovu kategoriju, da daju prave i blagovremene informacije o pravima koja mogu da ostvare, kao i da budu pristupačni u situacijama kada nepismenost i nesnalažljivost predstavljaju prepreku u ostvarivanju prava. Ovakvim zajedničkim delovanjem i razumevanjem, sistem postpenalne podrške u jednoj zemlji može biti kvalitetan i sveobuhvatan.

IZAZOVI I PROBLEMI U PRUŽANJU POSTPENALNE POMOĆI I PODRŠKE

Bavljenje postpenalnom podrškom je izazov sam po sebi iz nekoliko razloga. Prvi je nepopularnost ove teme u društvu. Sa jedne strane postoji izražen strah pojedinaca da će postati žrtve krivičnog dela. Sa druge strane postoje predrasude koje se gaje u medijima da je većina počinitelja krivičnih dela počinila ubistvo ili silovanje, iako statistika pokazuje da ova dela predstavljaju oko 5% svih krivičnih dela. Dodatno, tu je i stav da se ljudi teško menjaju, što unapred osuđuje na neuspeh pružanje prilike za promenom licu koje pokazuje veliku želju za njom, pa čak i u slučajevima kada su odslužili svoje kazne i ne ponavljaju krivična dela.

Za razumevanje situacije u kojoj se nalaze bivša osuđena lica potrebno je sagledati širu sliku i pogledati porodice, okruženje i domove iz kojih su došli, obrazovanje koje u velikom broju nisu imali i mogućnosti koje su im preostale. Ta lica su još od rane mladosti upućeni na život koji većina društva osuđuje, dok je nekad i samo društvo odgovorno za stvaranje takve situacije. U tim situacijama potreban je mnogo dublji i sveobuhvatan pristup procesu promene od onog koji je na raspolaganju.

Ako uzmemo u obzir vrlo loš socijalni status velikog broja počinitelja krivičnih dela videćemo da je većina bivših osuđenih lica u stanju socijalne potrebe i nema mogućnost da obezbedi sebi osnovna sredstva za egzistenciju. Bez umanjivanja činjenice da svakom licu na

margini društva i u stanju socijalne potrebe treba pomoći, društvena zajednica mora priznati da su ova lica upravo u takvom stanju.

Jedan od izazova je takođe i nedostatak prakse u odnosu na zakonske regulative. Ova oblast je sada zakonski regulisana, a stvaranje i unapređivanje prakse koja će pratiti te zakone je posao koji predstoji. Pokretanje postpenalnih programa postaje izazov sa kojim se možemo uhvatiti u koštac tako što ćemo se ugledati na države koje ih već decenijama uspešno sprovode i osluškivati potrebe i specifičnosti ove populacije u Srbiji.

Ovo je tema koja zahteva energiju, entuzijazam i veru u ljude i u sistem. Prilaziti svakom licu individualno dozvoljava nam da se njima bavimo na odgovarajući način i izbegnemo zamke predrasuda u koje se lako upada i približimo se boljem razumevanju njihovog položaja.

Problemi i izazovi su svuda. U okviru državnog sistema vredi pomenuti sistem socijalne zaštite koji može imati velikog uticaja na uspešnu reintegraciju lica, ali svojom neuređenošću često može predstavljati i prepreku. Ne postoje jasne smernice o koracima koji se preuzimaju i njihovom redosledu kada je u pitanju pomoći koja se može pružiti, a često ni u čijoj su nadležnosti. Primer za to je prijava prebivališta na Centar za socijalni rad kada lice nema mogućnost da se prijavi na adresu gde boravi ili uopšte nema smeštaj. Zakoni nisu jasno definisali kako se započinje taj proces, pa se on proizvoljno nekada pokreće iz centara a nekada iz policije.

Finansijska podrška od države je veoma mala i dugo se čeka. Lica neretko izađu na slobodu gladna i bez bilo čije pomoći, posedujući samo odeću koju nose na sebi i zbog toga se teže vraćaju u sistem pa ne treba da čudi visok procenat recidivizma. Sa druge strane u zavorima su bili izloženi posledicama prenaseljenosti i kriminalnoj infekciji. Dodatni problem predstavlja veliki broj kazni do godinu dana. Postavlja se pitanje da li je u tim situacijama zatvor zaista najbolje rešenje ili se stanje tako samo pogoršava. Neophodno je da društvo i država uvide svoju obavezu da brinu o ovim licima ako žele da budu u duhu sa vremenom i prate napredak civilizacije. Dakle,

neophodno je da shvate da o modernom društvu možemo govoriti ako brine o svojim ugroženim članovima i među njima prepoznaje i bivša osuđena lica.

Nama kako autorima ostaje nada da je ovo delo mali početak velikog talasa promena i jedan od prvih koraka, a vreme i neki novi radovi će pokazati da li smo kao društvo krenuli u pravom smeru.

